Н О Б А Т Г У Л Ы

Э П Е Н Д И, К И М С ЕН?

(Комедия)

Ашгабат – 2007 й.

Ойна гатнашянлар:

1. Хожа Насыреддин – 30-32 яш.
2. Хейжан – аялы – 28-30 яш.
3. Ымат (Терса Хожа) – 18-20 яш.
4. Солтан – 67 яш.
5. Баят бег – 25 яш.
6. Ялан Эпенди – 50 яш.
7. Арслан хан – 24-25 яш.
8. Сыддых бег – 35 яш.
9. Вост!
10. Пелтек бег – 30 яш.
11. Вост

Вака 1250-нжи йылларда болуп гечйәр. Вакалар, адам атлары тарыхы дәл.

А Ш Г А Б А Т – 2007 й.

БИРИНҖИ ПЕРДЕ

БИРИНҖИ ГӨРНҮШ

Перде ачыляр, сахна түмлүк. Эпенди җанлыжҗа эшегиниң танапындан ийдип сахнаның өңи билен баряр, йөне эшегиң ерине бойны җаңлыжҗа Терса Хожҗа. Эпенди хонданбәри.

ЭПЕНДИ. Хов эшегим, хаңңу эшегим, эддил шу ере геленде ери-гөги сарсдырып аңңыргын. (*Радиодан хакыкы эшегиң аңңыршы берилйәр*) Хах-хах-ха! Сервихисарлылар молла Эпенди гелйәр-ов диерлер! (*ол сахнаның о башына баряр*). Эшегим, эддил шу ерде-де асманы-земини чайкандырып арлагын! (*Радиодан хакыкы эшегиң аңңыршы берилйәр*). Анха, өйде Хейҗан пери моллам гелйәр-ов дийип бызбыдыклап башландыр! Эшеҗигим, Сервихисара, хош гелипсиң! (*ол эшеги билен гечип гидйәр*).

АВТОРЫҢ СЕСИ. Дүнйәниң хайсы ыклымында болсун, пархы ёк, Хожа Насыреддин молла Эпендиниң адыны эшиден киши йылгыраныны дуйман галяр. Хожа Насыреддин дегишмәниң-гүлкүниң, ойнуң-хенегиң, шадыхоррамлыгың пири! 1208-нҗи йылда Түркийәниң Сервихисар обасында дүнйә инен Хожа Насыреддин дурмушың агыр күлпетлерини, кынчылыклары, гам-гуссаны гүлки-хенек билен еңип адамзада фараонларың, солтанларың, кайсарларың голундан гелмеҗек бай хазынаны мирас галдырыпдыр. Эпендиниң гудратлы хазынасы пайладыгыңча көпелйәр, окадыгыңча хүммети гүйчленйәр. Молла Эпенди көне җиндесини тасадып, гөк эшегини дикгирдедип, гарып-гасарларың, пакыр-пукараларың ховандары болуп секиз асыр бәри эйямларың ичинден, дүнйәниң серхетлеринден, дил чәклеринден парран гечип, ылла Гүлки Худайы ялы җүмле-җахана шады-хоррамлык пайлаяр. Хожа Насыреддини түрк түрк, түркмен түркмен, өзбек өзбек азербейҗан азербейҗан хасаплаяр, эмма аслы селҗук түркмени болан молла Эпенди күлли адамзадың Эпендисидир! Себәби ол халклары, халкыетлери, миллетлери реңкине, җынсына, миллетине, динине гарамаздан гүлкиниң дашына йыгнан Бейик Ынсандыр!

Молла Эпенди гөк эшегини ёргасына гойберип мейлисден мейлисе, тойдан тоя, илден иле, юртдан юрда, гечмишден гележеге баряр!

Овадан саз. Баят бег билен Арслан хан гүрлешип гелйәр. Баят бег халы хорҗунҗыкдан дүйрүм перманы Арслан хана берйәр.

Арслан ханың көшги. Сахнаның Баят бег, солундан Арслан хан чыкяр. Икиси гара гадыр гуҗаклашяр. Олар бирек-биреги сынлап, яңадан гуҗаклашяр, хал-ахвал сорашярлар. Гөчгүнли саз оны эшитдиренок. Баят бег билен Арслан хан сахнаның өңүне сүйшйәр, саз песелйәр.

БАЯТ БЕГ. Гардашым арслан хан, тутуш Румыстаны алып юрт тутунымыз бәри йүз йыл хем геченок. йөне серет, эййәм Рух хем Бизанс халклары түркмен зыбанында гүрлейәр…

Себәби олар бизде, селҗук түркменлеринде ылахы ынсанперверлиги, пыгамбер адыллыгыны, перишде пәклигини гөрйәрлер. Сен хезрети Кейкуват солтаның оглы, Рум тагтының мирасдары! Сен тамам Рум ханларына, хәкимлерине гөрелде гөркезип, нусгалык хан болмалы, эмма Педериң сениң велаяты эдара эдишиңденем, өзүңи алып баршыңданам нәгиле.

Сен велаятыңы хан-беглериңе ынаныпп көп вагтыңы авда-шикарда, саз-сөхбетде гечирйәрсиң… Шол себәплем сениң велаятыңдан барян арз-шикантлар көп…

АРСЛАН ХАН. Мениң дергәхиме-хә шикаят билен гелйән ёк!

БАЯТ БЕГ. Белки, беглериң гетирйән дәлдир?! Белки, гелениң хайышыны битирйән дәлсиңиз?! Хер ким онсоң даш дийип дурман ишиниң битҗек, сесиниң етҗек ерине гидиберйәр-дә…

АРСЛАН ХАН. Мен көшк эмелдарларыма-да, хан-беглериме-де йүрекден ынанян! Хайсына Арслан хан үчин җаныңы бер дий, такга җаныны берер!

БАЯТ БЕГ. Арслан хан, сен эртирки солтан! Сениң алныңда бейик Гележек ловурдап дур. Эмелдарларың, хан-беглериң, сениң гөвнүңи тапып, ынамыңа гирип билселер, эртир солтанлыкда улы-улы везипелерде отурҗагыны билйәрлер! Эмма серет! *(Ол ики бүкүлип Арслан ханың өңүнде баш эгйәр).* Эмелдарларың шейдип саңа тагзым эдип, халка сыртыны өвүрен болсалар билдиңми? Олар сениң гөресиң гелйән заду гөркезип, эшдесиң гелйән зады эшитдирип йөрен болсалар билдиңми?

АРСЛАН ХАН. Мениң эмелдарларым отдан-сувдан, дурмушың ёвуз сынагларындан гечен ыграрлы, ыгтыбарлы, вепалы беглер!

БАЯТ БЕГ. Эгер сениң эмелдарларың саңа, халка вепалы гуллук эдйән болса, велаятың абадан болса… хезрети солтан саңа Хоҗа Насыреддини везир эдинмеги маслахат бермезди!

АРСЛАН ХАН *(өр-гөкден гелйәр)*. Кими? Молла Эпендини? Хах-хах-ха! Гөрене үстүнден гүлдүрип йөрен масгарабаз Эпендиниң велаятымда яшаянына нәтҗегими билемок! *(гүлйәр).*

БАЯТ БЕГ. Хезрети солтан болса Эпендиниң Румыстандандыгына буйсанып йөр! *(халы хорҗундан ики китап чыкарып берйәр)* Ынха, бири Эпендиниң тебипчилик китабы, бейлекиси шорта сөзлери. Солтан бу китаплары хатдатларына көпелтдирип иң хорматлаян кайсарларына, солтанларына арзылы пешгеш хөкмүнде ёллаяр.

АРСЛАН ХАН. Хах-хах-ха! Гоҗа солтан өз көшкүни акылдар алымдан, арыф-айдыңдан, мениң көшкүми болса акмакдан долдурҗак боляр дийсене! Хах-хах-ха! Эпенди Арслан ханың везири! Ёк, Баят бег, мен Эпенди ялы акмагы көшкүң голайынданам гетирмен!

БАЯТ БЕГ. Мениң чакым чак болса… Эпенди саңа везир болмаз!

АРСЛАН ХАН. Нәме? Хах-хах-ха! Оҗагаш молла көшкде сүбсегәр бол дийсем-де пашмагымы огшаверсин! Эй, Алла! Эпендини везир ал дийип… гоҗа солтаның аклы чашып йөрен дәлдир-дә…

БАЯТ БЕГ. Молла Эпенди акмакмы-акыллымы сынар гөрәерис…

Чыра сөнйәр.

ИКИНҖИ ГӨРНҮШ

Хейҗан голларыны быкынына уруп дур, ол киная эдйәми, чыныны айдямы – белли дәл.

ХЕЙҖАН. Хай-ха, молла Эпенди Бизанс юрдунының кайсарыны есир алып гелйәр-ов! Ай-хо, молла Эпенди Мүсүр солтанының хазынасыны олҗалап гелйәр-ов!

ЭПЕНДИ *(хондaнбәри).* Хейҗа бай, базары баглап дуран Мүсүр эшегини сатын аландырын!

ХЕЙҖАН. Ханы эшек? Эшекми шол!

Эпенди ызына дөнйәр, аңк боляр.

ЭПЕНДИ. Вай, ханы мениң эшегим? */таягыны гөзлейәр/* Мелгун, дерхал эшеге өврүл.

ТЕРСА ХОҖА. Вай, эшек-дә мен! Җыртлап гөркезейинми? /*җыртлаяр*/ я депип гөркезейинми?

Эпенди. Ай, эшек, маңа эшек эшек герек!

ТЕРСА ХОҖА. Молла Эпенди, мен базары баглап дуран эшекдим. Сен йигрими бәш дирхеме дерек ялңышып отуз бәш дирхем берип сатын алдың! Оба гирип гелйәркәгем "Я Аллаҗан, эдениңе шүкүр!" дийдиң вели, мен адама өврүлдим дурубердим.

ЭПЕНДИ. Хә, сен эшег-ә? Мелгун сен! Иблис сен! Дерхал эшеге өврүл!

ТЕРСА ХОҖА. Молла, сен Худая ынанмаямың, я Худайың эшекден адам эдип билҗегине ынанмаямың? Дессине Худайёлы бер, сениң харам эшегиң адама өврүлди ахыры!!! Дессине той бер!

ЭПЕНДИ. Мен өмрүмде ниҗе-ниҗе адамың эшеге, доңуза, шагала өврүленини гөрдүм! Асыл Аллаҗан эшекден адамам ясап билҗек экен-ов!

ХЕЙҖАН *(гөге бакяр).* Эй, Алла Гудратыңы гөркезмәге Эпендиңкиден башга эшек тапмадыңмы? Вай, кырк бәш дирхем увлап гидендир-ов!

ТЕРСА ХОҖА. Молла Эпенди мен Чаңлы байың догмасыдым! Эмма яш башымдан түйкесме огры, хуммарбаз болдум. Гүнлериң бир гүни хуммарда җүллүккөтен утулып, мүлкимизи сатмага бардым. Атам билен энем сатдырмаҗак болды, мен икисинем какындырып-силкиндирип ташладым! Я, энем-атам гаргандыр я Худайың гахры гелендир, гараз җыззын уруп дуран эшеге өврүләйдим!

ЭПЕНДИ *(гөге бакяр)*. Эй Алла, сениң бир бендәни ялканың ягшы, бир бендәниң ялкананы ягшы, мениң оңа себәп боланым ягшы, йөне инди мениң кырк бәш дирхемими ким берсин! Хай оглан, хала эшек бол, хала адам бол! Эмма мениң кырк бәш дирхемими тап!

Терса Хоҗа вахахайлап гүлүп, гояр ерде гоймаяр.

ТЕРСА ХОҖА. Яңы эшекден адама өврүлип гелйәкәм гулагыма бир оваз гелди: «Эй, Терса, мен молла Эпендини хан этҗекдирин, сен галан өмрүңде шонуң хызматында дур!" дийип! Гөк эшекден адам эден Аллаҗан, ери шылха-шылха җулуны тасадып йөрен Эпендиден нәдип хан ясаяркаң?! Хах-хах-ха!

ХЕЙҖАН. Эпенди хан дәл, солтан болянам болса, гой элли бәш дирхеми!

ТЕРСА ХОҖА. Агам Эпенди, белки, мени огул эдинерсиң!

ХЕЙҖАН. Дерхал эшек бол! Сенден йүз эссе ягшы оглы өзүмизем ясап билйәс!

ТЕРСА ХОҖА. Еңңежан, онда ериңизи экип, малыңызы бакып берейин!

ХЕЙҖАН. Еңңе дийме маңа, мениң эшек йүвүрҗим ёк.

ЭПЕНДИ. Биз гарыпда ер нәм ишлесин, мал нәм ишлесин!

ТЕРСА ХОҖА. Онда мени байлара-беглере талабан бер!

ЭПЕНДИ. Сервихисарда сен ялыны гарынотуна-да ишлетмейәрлер!

ТЕРСА ХОҖА. Онда мени гул эдип сат-да алтмыш бәш дирхемиңи үзлүш!

ЭПЕНДИ. Сен нәме асмандан дүшдиңми?

ТЕРСА ХОҖА. Ёк, эшекден адам болдум!

ЭПЕНДИ. Болмалы дәл экениң! Бизиң велаятымызда сениң ялы еди адамы бир эшеге чалышмаярлар!

ТЕРСА ХОҖА. Вай, инди мен адам болуп бир эшегиң бахасына гечменми?!

ХЕЙҖАН. Сен дерхал етмиш бәш дирхеми тап! Ёгсам депәңде кыямат томашасыны турузян!

ТЕРСА ХОҖА *(гөге середйәр).* Эй, Алла, мен саңа “мени адам эдевер” дийип ялбардыммы? Эй Алла, адам бахасының эшегиңкиче ёк еринде мени нәме дийип адама өвүрдиң?! Худайҗан, мен дивана-дервүш дәл “мени адам эдәй” дийип бар-бар багырып ялбарып ятар ялы. Үче санаянчам, мени өз хошуңаҗык яңадан эшек эдәймесең, мениңем бир этҗегим бардыр! *(сүем бармагыны гөтерйәр)* Бир!..

ХЕЙҖАН. Буҗагаз эшежик гел-гел Худайҗана шерт гоюп дурмы?

ТЕРСА ХОҖА. Ики!.. Худайҗан, дерхал мени эшек эдәймесең, соң межбуры эшек этмели борсуң!

ХЕЙҖАН *(гүлйәр).* Бол үч дий, нәме эдйән болсаң гөрели-ле!

ТЕРСА ХОҖА. Эй, Худай! Эпенди билен Хейҗан хатын энем-атамдан эзиз дәлдир! Үч дийдигим икисинем какындырып ташлаян! Анха, үч дийдим…

ХЕЙҖАН *(чаршагы алып гезейәр).* Ханы үч дийибем гөр мейит! Эддил багрыңдан гечирәерин!

ЭПЕНДИ *(хешелле какяр)*. Ханы үч дий-дә! Бол үч дий! Тапдың мунда кечетелпек түркмени!!!

Арслан хан – бег, Баят бег – тәҗир, Аллак бег молла лыбасында өзлерини танатман гелйәр. Олар сакгал-сармыклы, танар ялы дәл. Эллешип саламлашярлар.

БАЯТ БЕГ. Молла Эпенди, таңры мыхманыны кабул эйле!

ЭПЕНДИ. Таңры мыхманы болсаңыз – өтүбериң, алныңызда атаңызың өйи – даш метҗиди бардыр!

БАЯТ БЕГ. Ёк, молла, биз сениң мыхманың болҗак!

ЭПЕНДИ. Вах, биз ынха Алланың гудраты билен адама өврүлен эшегимизи мыхман алып билмән элеврешип дурус.

АРСЛАН ХАН *(орнашып отурярлар)*. Молла бизде гөвүн-гарын ёкдур! Бизе кәширлиҗе, кишмишлиҗе, кишделиҗе, кәкиликлиҗе хезрети палав берсең боляр!

АЛЛАК БЕГ. Яныны ал шерабы билен!

ХЕЙҖАН. Вах, бизиң газанымыз ёк-да!

БАЯТ БЕГ. Ханы ол йылың-йылына чагалап йөрен газаныңыз?

ХЕЙҖАН. О пахыр яш үстүнден ёгалды.

АРСЛАН ХАН. Газаныңыз болмаса, чишлик, шара, кебап эдәйиң!

ХЕЙҖАН. Эпендиниң күлбеси бар, дүшеги ёк, ожагы бар, одуны ёк!

АЛЛАК БЕГ. Одуныңыз болмаса бизе яглы говурма-да боля, яныныӊ җигирдеги билен!

ХЕЙҖАН *(яңсылап зала бакып гүлйәр).* Бегзада мыхманлар Эпендиниң өйүнде болсады экип, кәшкәди иер!

АРСЛАН ХАН. Хов молла Эпенди, өзүңизиң иййәниңиз бизе-де болар!

ЭПЕНДИ. Хейҗа хатын-а узын гүн хүңүрдәп мениң келләми иййәр, менем җанымы якып өзүми иййән!

ХЕЙҖАН. Эпенди, мыхманларың гарын язҗагы чын! Сен дүйби дешик тулумы алып керемли Мекгәниң Земзем гуюсының кераматлы сувундан гетир, Терса бег, сенем көне юрдумыза гит-де, Гарагумуң ожарындан гетир, менем өлен газанымызы атарайын!

ТЕРСА ХОҖА. Мыхманлар, ийҗегиңиз хезрети палав билен бехишди наз-ныгмат болсун! *(гидйәр)*

(Мыхманлар дөвра гуруп отуряр.)

ЭПЕНДИ. Хов мыхманлар, араңда хезрети Арслан ханы танаяныңыз бармы?

БАЯТ БЕГ. Арслан ханы мен танаян!

ЭПЕНДИ. Мен Арслан хандан бир зат диләйсем берерми - бермез?

ХЕЙҖАН. Вай, ол акмакдан дилег эдип келләң ниреде сениң?

ЭПЕНДИ. Хей, хей, хелей! Арслан хан җалаймыш, җалатаймыш дий! Хә диейин! Хей дана Кейкувват солтаның оглам акмак бормы?!

ХЕЙҖАН. Вай, ол акмак болмаса, велаятың ханы халына, Румыстаның мирасдар солтаны халына юрдуны везир-векиллерине ынанып, дәли дүнйәниң дөвраныны сүрер йөрермиди? Арслан ханың ак-мак-дыр! Хемме хелейлер шей дийййәр!

ЭПЕНДИ /*алҗыраяр*/**. Гыгырман бир кепле-хов! Буҗагаз кепиңи Арслан хан эшдәйсе, дүррәни Эпенди иймели бор!**

ХЕЙҖАН. /*мөлерип горкан боляр*/**. Вай, Арслан хан өзүниң акмакдыгыны эшден дәлдир өйдйәмиң?.**

ЭПЕНДИ /*гыгыряр*/**. Хай харам хатын! Гайдып мениң өйүме хелей кепини гетирәйме!** /*аялына юваш*/ **Хол муртуны пеззердип отуран Арслан хан ахыр.**

ХЕЙҖАН. /*юваш*/**. Мен нәме Арслан ханы танаман авымы пүркүп дуранмыдырын. Өзүни танатман зораякдан мыхман боланы үчин энтек оңа кыямат томашасыны гөркезер мен!**

ЭПЕНДИ /*юваш*/**. Эшегиң арынам, увлап гиден етмиш бәш дирхемиң авысынам Арслан хандан чыкараялымы?**

БАЯТ БЕГ /*Арслан хана юваш*/**. Эпенди билен аялы сени танап, гоша дүззүме дүшүрип хакыкаты базырдадып йүзүңе басып дурлар!**

ЭПЕНДИ /*гаты сесде*/**. Хейҗан хатын, эртир мен Арслан ханың дергәхине барайын! Ол мениң айдышым ялы акыллы болса, дилеҗек**

задымы дилетмән берер гойбәр! Эгер хелейлериң кепи раст болса, хер эдер хесип эдер, мени дүрреледер!... */Эпенди таяк алып чызык чызып өйи үч бөлеге бөлйәр. Мыхманларың херси бир бөлеге дүшйәр/* Азыз мыхманлар, айтды-айтмады диймәң, хайсың өз чәгиңден чыкып кесекиниң чыгрына гирсең, аждарханың сүренине гирен ялы борсуң!

АРСЛАН ХАН. Хов молла Эпенди, еңңем билен айрылышайдыңмы?

ХЕЙҖАН. Мыхман агзыңдан хайыр ачавери! Биз бирден айрылышайсак, дийип, гошумызы бөлүшип гойдук!

Терса Хоҗа ики хызматкәр билен бир меҗимеде палав, биринде дагланып бишен хораз, бейлекиде миве, дүрли ичгилери гетирйәр. Хызматкәрлер гидйәр.

ТЕРСА ХОҖА. Мыхманлар, алыбериң Алланың берен рыскындан!..

АЛЛАК БЕГ. Пах-пах, бугланып бишен хезрети палавы, дагланып бишен хоразы барка биз ач дийип депесинден гум совуряр-ов найынсаплар!

ЭПЕНДИ. Бег йигит, сен мениң мыхманымсың, безирген Терса бегиң, молла-да Хейҗаның мыхманыдыр!

ХЕЙҖАН *(гох эдйәр)*. Әрим молла, атам молла, мен нәме молладан тапан маңлайыгарамы? Оварра эт поссуҗак моллаңы! Бег йигит мениң мыхманымдыр!

Үчүси ишдә билен иймәге башлаяр. Бейлекилере хөдүрем этмейәрлер.

ЭПЕНДИ. Боляр, бег сениң мыхманың, тәҗир Терса бегиң, тултуҗак молла-да мениң мыхманым болсун! *(Эпенди, Терса, Хейҗан үчүси тамшаняр).*

ТЕРСА ХОҖА. Гөрсеңиз өй эесине хөдүр-керем ёкдур!

АЛЛАК БЕГ. Акмак мыхман өй эесине хөдүр эдйәндир! Хах-хах-ха!

ЭПЕНДИ. Хай биедеп беззал, дагланан хоразы молла иймелидир!

Хоразлы табагы Аллак бегиң өңүне сүйшүрйәр.

ТЕРСА ХОҖА. Өлениң дүшекашындан гәхнәп йөрен моллаңа палавам көп! Ий безирген! Ий!

Терса хоразлы табагы Баят бегиң өңүне сүйшүрйәр.

ХЕЙҖАН. Или чүркәп йөрен бакгалың гуры чөрек иенде болмаямы? Иевер бег йигит!

Табагы Арслан ханың өңүне сүйшүрйәр.

ТЕРСА ХОҖА. Ай, бакгал, ай беззал, ай алыпсатар, аңкарып ашыңы алдырып отурма! Сымышла хоразы бахымрак!

АЛЛАК БЕГ. Вах, сиз азар бермесеңиз, өзүмиз оңшуп ийҗек-ле!

ХЕЙҖАН *(чете)*. **Беланы иерсиңиз!** ***/табагы Арслан ханың өңүне сүйшүрйәр/*** **Молла ага, беззал ага, нахарың ягшысыны бег йигит иймелидир! Иевери бег йигит!**

ЭПЕНДИ ***/табагы Аллак бегиң өңүне сүйшүрйәр/*****. Хейҗа, говрулан хоразы поссуҗак моллам иер!**

ХЕЙҖАН. Сениң мыссыҗак моллаң мерези ийсин!

Хейҗан табагы сүйшүрҗек боляр, Эпенди онуң голундан тутуп гахарланяр.

ЭПЕНДИ. Хейҗа, гайдып молламың табагына дегдигиң-мен эшегимизиң депесини ярян!

ТЕРСА ХОҖА. Хов, хов Эпенди, би нә кеп? Хелейиңден горкуп мени урҗакмы?

ЭПЕНДИ. Дагы эшегим дурка, шагал уран ялы увладып хелейими урайынмы мен?!

ХЕЙҖАН /*табагы Арслан ханың өңүне сүйшүрйәр*/. Иевери бег йигит!

Эпенди Терсаның күпесине доңдуряр.

ТЕРСА ХОҖА. Сен мениң депәми ярсаң, мен сениң мыссыҗак моллаңы маслыҗак молла эдйән!

Терса Аллак беги гөтерип зыңып гойберйәр.

БАЯТ БЕГ. Пах –пах! /*киная*/ Сервихисарлылар мыхман үчин гырлышайҗак-ов!

ЭПЕНДИ. Сен мениң мыссаҗак молламы зыңсаң, мен сениң беззалыңы довзаха дыкы эдйән!

Эпенди Баят беги гөтерип зыңып гойберйәр. Терса Аллак беги уряр.

ХЕЙҖАН (*оклавыны гөтерйәр*). Ай мейит, сен ибалы бег боланда ёлдашларың гырлышар дурармыды, лалла хайран! (*Арслан ханың депесинден оклавы индирйәр).*

Чыралар янып-сөнүп, прожекторлар янып-сөнүп, сөнүп-янып вака гызгалаң берйәр. Ким кими уряр, билер ялы дәл. Гүпүрди, тапырды, гык-баклык.

ТЕРСА ХОҖА. Хай, ачлар-галлачлар, докларың үстүне чозуң!

ЭПЕНДИ. Хай, махлуклар, адамларың үстүне чозуң!

ХЕЙҖАН. Хай, өлүлер дирилериң үстүне чозуң!

Йити чыралар янып-өчмесини гойяр. Мыхманлар бер-башагай гүпүрдешип гачып баряр.

ТЕРСА ХОҖА (*гыгыряр*). Галлаҗың өйүне зор билен мыхман боляның гөрҗеги шумлук, ийҗеги юмрукдыр! Хах-хах-ха!

ХЕЙҖАН. Хай, эшеҗигим, шалык нахарыны кайдан алдың?

ТЕРСА ХОҖА (*йылгыряр*). Мыхман өз рыскы билен гелйәр дийип эшитмәнмидиң? (*голуны узадяр*). Ханха гадырдан мыхманлар эерсиз-уянсыз атлары минип гачып барялар! Хах-хах-ха!

ЭПЕНДИ. Гелиң нахары сынсыратмалың! (*нахара чөкйәрлер*). Ахмедиң несибесини Махмыда ийдирйән дүнйәдир би!

ХЕЙҖАН . (*җакҗаклаяр*) Мыхманларың хакындан чыкдыкмы? **ЭПЕНДИ**. Мыхманларың хакындан чыкандырыс!

ТЕРСА ХОҖА. Мыхманларың хакындан бейдип чыкмалыдыр! (*Үч пуллы халта чыкаряр*). Еңңеҗан, ал гөк эшегиң бахасы (*бирини берйәр*). Молла Эпенди, эртирки базарда яңадан алҗак эшегиң бахасы! (*бирини берйәр*) Ынха, менем гапыңызда эшек эдип саклаяныңызың хакы! (*Үчүнҗинем Хейҗана берйәр*).

ХЕЙҖАН (*ачяр, алтыны гөрүп бегенйәр*). Йүвүрҗим, эшек-де болсаң рысгаллыҗа-дөвлетлиҗе эшек ялыла сен?!

ЭПЕНДИ. Хов Терса бег, мунча пулы нәдип апарып етишдиң?

ТЕРСА ХОҖА. Пахахай агам Эпенди, Худайҗан Терса Хоҗаны билмән эшек эдендир өйдйәмиң?

Чыра сөнйәр.

ҮЧҮНҶИ ГӨРНҮШ

Арслан ханың көшги. Сахнада Арслан хан, Аллак бег.

Эпенди билен Терса гелйәр. Арслан хан Эпендини гуҗаклаяр. Аллак бегем налач оны гуҗакламалы боляр. Терса бегем гуҗаклашҗак боляр, йөне оңа үнс берйән ёк.

АРСЛАН ХАН. Хош гелип сен, сапа гетирип сен молла Эпенди. Йүрегимиң төрүнде отурҗакмы я көшкүмиң төрем болямы? Дидәмиң үстүнде отурҗакмы я пәкизе халам болямы?

ТЕРСА ХОҖА. Беглер, менем гуҗаклайың-да! *(Үнс берйән ёк, ол өзүни гуҗаклаяр).* Арслан ханың гуҗакладыгы болсун! Бай-бай көшкүң овадандыгын-ов! Агалар, өмрүмде биринҗи гезек көшк гөршүм, айланып гөрәйин! Бай-бай овадан-ов!

АРСЛАН ХАН *(Аллага).* Аллак бег, мыхмана көшкүң әхли җайларыны гөркез! *(гулагына)* Эмма түйкесме огрудыр, көшкүмизи таладайма!.. Хызматкәрлер, молла Эпендә шалык зыяпатыны бериң!

АЛЛАК БЕГ ХАН. Хов-хов, молла Эпенди иймесинем, ичмесинем мейлетин гоюпдыр ахыры…

АРСЛАН ХАН. Ёгсам бегимиз Пелтек бег, ханымыз Арслан хан болҗак болса гарагымыз чыкан ялы меҗбуры гоймалы борус дийип!

ЭПЕНДИ *(аңк боляр).* Әлхепус! Дүнйәде бедев атдан йүврүк нәме бар-ай? Яңкыҗа кепими айдан бадыма, бедевими йүзин салып гайтдым “шуҗагаз кепими бир өзүм сатып, хакыны өзүм алайын!” дийип. Халал сизе, халал!

АЛЛАК БЕГ. Ол кепиңи хәли гетирдилер, йөне мен шу сапар хакыны-хешдегини Эпендиниң өзүне берҗек дийдим. Гиденде аларсың Эпенди!

Аллак бег билен Терса бег гидйәр.

Эпенди хорҗунындан яссык ялы ики китап чыкаряр.

АРСЛАН ХАН. Хов молла Эпенди, ол яссык ялы диванлар нәме?

ЭПЕНДИ. Кыяматың хачан гопҗакдыгыны кесгитләп йөрүн!

АРСЛАН ХАН. Охо-хо-хов, кыямат гопҗакмышмы?

ЭПЕНДИ. Деҗҗалың хасабы боюнча шу язда, мениң хасабым боюнча индики язда!

Аллак бег, Терса Хоҗа гелйәр.

АРСЛАН ХАН. Сен оны нереден билип йөрсүң, моллам?

ЭПЕНДИ. Дүнйәниң кераматлы китапларында ягшы адамлар азал, җаханы хыз-харамылар, яланчы-кеззаплар, залым-зулумкешлер, акмак-наданлар аланда кыямат гопяр дийлипдир. Ынха, *(яссык ялы китабы вараклаяр)* акмакларың китабы, *(ене улы китабы гөркезйәр)* хыз-харамыларың китабы долды гитди, *(кинниван китабы гөркезйәр)* ягшыларың китабына болса бир адам хем адыны яздырмаяр.

АРСЛАН ХАН. Мениң көшкүмден кимиң ады бар?

ТЕРСА ХОҖА *(гең галяр).* Вай, көшкде-де акмак бармы?

АРСЛАН ХАН *(йылгыряр).* Акмак көшкде-де боляндыр…

ЭПЕНДИ *(китабы ачып, язяр).* Онда биринҗи акмак Кейкувват оглы Арслан хан дийип язяс!

АРСЛАН ХАН. О нәме дийип биринҗи мениң адымы?

ЭПЕНДИ. Вей, көшкүнде акмак барыны билибем, хак-хешдек берип ишледип йөрен болсаң, сен хакыкы акмак болярсың!

АРСЛАН ХАН *(йылгыряр)*. Эгер мен көшкүмдәки эмелдарларымың вост! данадыгыны субут эдәйсем нәме?

ЭПЕНДИ. Эмелдарларың акмакдыгыны билибем, оны дана дийип субут этсең, ики ёла акмак борсуң!

Икинҗи гатда гөрүнмән сынлаян Баят бег йылгыряр.

АРСЛАН ХАН *(йылгыряр)*. Эгер, мен сениң барыпатан акмакдыгыңы субут эдәйсем нәме?

ЭПЕНДИ. Арслан хан, молла Эпендиниң акмак, надан, ойнатгы, масгарабаздыгыны җүмле-җахан билйәркә, мениң акмаклыгымы субут этҗек болсаң, үч ёла акмак борсуң-да!

ТЕРСА ХОҖА. Хов Эпенди, хезрети Арслан ханың, везир-векиллериң адыны ягшылар китабына язайсак нәдер?

АЛЛАК БЕГ. Эгер кыяматың хәзир гопмагыны ислемесең, Эпенди, ягшылар китабына биринҗиден Арслан ханың адыны, соң бизиң адымызы яз!

ЭПЕНДИ. Берекелла беглер, шейдиң ахыры! Менем кыяматың гелҗегини истәп, хешелле какып йөрен дәл. *(язяр)* … Йөне беглер ягшылар китабына нәхилем болса бир ягшылык эдип гирмели. Арслан хан, сен ягшылар китабына гирҗек болсаң Сервихисарың гарып-гасарларына еди мүң динар, беглер, сиз ики мүң динар пайламалы!

АЛЛАК БЕГ *(гахарлы)*. Эпенди, мен сени кыяматың билен, китабың билен зындана атян!

ЭПЕНДИ. Ай хава-да, ягшылык эдип, ягшылар китабына гиренден Эпендини китабы билен зындана гирдирен аматдыр!

АЛЛАК БЕГ. Гуламлар, мыхманларың серпайыны етириң!

Гуламлар гамчысыны шарпылдадып гелип, Терса билен Эпендини йүзин ятыряр.

ТЕРСА ХОҖА *(горкуп гыгыряр)*. Эпенди, булар бизи дүррелеҗек боляр!

ЭПЕНДИ /*гыгыряр*/. Хай хелей дүнйә! Ене хелейимиң, айданы раст бол-дов!

Арслан хан. Сениңем айданың раст болар Эпенди!

Баят бег ёкарда башыны яйкаяр. Чыра сөнйәр. Гамгын саз.Эпенди билен Терса бири-бирине сөенип, ыра-дара ахваллашып сахнаның өңүнден гелйәр.

ЭПЕНДИ. Увввв! Ягырнымы шүдүгәр эдип ташладылар! Вай, вай Худайсызлар тасдан өлдүрипдилер!

ТЕРСА ХОҖА *(пуллы халтаҗыгы берйәр)*. Ал мура-мугт бир урулма-да!

ЭПЕНДИ *(хайран галяр)*. Хов, хов, Терса, олар сениң түйкесме огрудыгыңы билип, яныңа йөрите Аллак беги гойдулар! Сен би пуллары нәдип уруп билдиң?

ТЕРСА ХОҖА. Хах-хах-ха! Аллак бег көшкүң байлыгыны горады! Биз гарыба Аллак бегиң байлыгам боляр-а! Хах-хах-ха!

ДӨРДҮНЖИ ГӨРНҮШ

Сахнаның өңүнде Эпенди дүйш гөрүп йылгырып ятыр. Саз. Сахна җовур-ак булут. Булутларың ичинде Эпенди билен овадан гелниң силуети. Икиси хакыкы ашык-магшук ялы, нәз-керешме. Интим херекетлер. Хейҗан гелип укуда йылгырып ятан әрини сынлаяр, йылгыряр.

ХЕЙҖАН *(зала).* Эпенди эркек ковмуның акылдары! Хәзир бужагаз акылдары ойнап эден хем этмедик ишлерини айтдыршыма бакың! *(азгырыляр).* Хай азгын дийсе!

ЭПЕНДИ *(ояняр, реал дүнйә гелип биленок).* Хәх…

ХЕЙҖАН. Утан, уял, халал ожагыма харам гырнагы гетирип чолашып ятмага!

ЭПЕНДИ *(гөзлери ачыляр).* Ханы гырнак? (*бегенйәр*) Вай, ханы гырнак?

ХЕЙҖАН. Эйсе яңкы дүйшүңде сүйнүп-саркып йөрен асыра кимди?

ЭПЕНДИ *(хайран).* Вай, сен мениң дүйшүме кимиң гирйәнинем билйәмиң?

ХЕЙҖАН. Вай, мен мелгуның энекеси, албассының эҗекеси болуп, сениң дүйшүңе гирйән айярларам билменми?! Харам казының харам пулуна месиргәп йөрен шол тула гайдып дүйшүңе гирәйсе, дүйшүңден согруп алага-да гапымда гырнак эдерин!

ЭПЕНДИ *(чете).* Охо-хо-хо! Мен пакыр инди дүйшем гөрүп билмесем…

ХЕЙҖАН. Сениң дүйшүң дүйш дәл, гахбахана!

ЭПЕНДИ *(хайран).* Хов-хов хелей. Сен мениң ичимден айданымам эшит?

ХЕЙҖАН. Ичиңден айданыңы, гөвнүңе дүвениңи билмесем Хейҗа борунмы мен? Сен шол харам казының мес гызыны хыялыңа-да гетирәйме!

ЭПЕНДИ. Казының дул гызы дәл-ов ол!

ХЕЙҖАН. Онда киммиш ол?

ЭПЕНДИ *(мадырдаяр).* Ол башга гелинди! Сен оны танамаярсың!

ХЕЙҖАН. Вай, инди сен мениң танаян хелейлерими түкедип, танамаяныма башладыңмы?

ЭПЕНДИ *(улудан дем аляр).* Хейҗам, говусы мен саңа яранайын-ла! Мен яранҗаңлыкда Аллак бегден-де зордурын!

ХЕЙҖАН. Саңа гарры атаң ялы он-онки хелейиң арасында ит болуп увлап-увлап өлҗек акмак диерлер!

ЭПЕНДИ. Атам өлсе-де гөненип өлди-ле!

Хейҗан асмана бакып чыны блен Худая арз эдйәр.

ХЕЙҖАН. Эй, Аллаҗан, аршда-күрсде бар болсаң, гарыба-гасара хоссар болсаң, пакыра-пукара ховандар болсаң, молла Эпендиңе яр болсаң, бизе еди хум алтын, еди хем гөвхер-лагыл, еди сүри сыгыр, еди сүри гоюн, еди сүри гылял бер! Яллакан мүлк сатын алып, көшк ялы җай салып, Хожам икимиз ага-яна дөвран сүрели!

Эпенди атылып барып аялының элинден тутяр.

ЭПЕНДИ. Ай акмак, сениң дийип дуран кепиң нәме? *(гөге бакяр).* Аллаҗан, яңкы кепи Хейҗан хатын айдан дәлдир, сенем эшиден дәлсиң! *(аялына)* Бол гайтмышым эт, түвәм дий! Алланәме гүнүңи булап, умытлы ожагыңы юмурҗак болямың?

ХЕЙҖАН. Булар ялы дурмушы булап, булар ялы ожагы юмурмак герек! Аллаҗан яңкы диен байлыгымы берсин, онсоң эдибершиме бак!

ЭПЕНДИ. Аллаҗан саңа еди хум алтын, еди хум гөвхер-лагыл, сүри-сүри мал бердиги биринҗи пидасам сен борсуң! Икинҗи пидасам сен борсуң! Үчүнҗи пидасам сен борсуң!..

ХЕЙҖАН *(хайран).* Вай, онча байлыгым болса, мен нэхили пида бормушым?!

ЭПЕНДИ. Онча байлыгымыз болса мен сени хелей эдинип гезеринми? Сени гыгырдып-багырдып үстүңе гыз аларын, гелин аларын! Мен азарын!

ХЕЙҖАН (чыны билен). Сен азма!

ЭПЕНДИ. Мен нәме дийип азмайын? Онча байлык менде келле гоярмы? Онча байлык менде акыл гоярмы? Онсоң Хейҗан пакырдыр-да ер юмруклап «харам өлмүш Эпенди маңа хачан етеркә?» дийип Худая гаргап отуран!

ХЕЙҖАН *(гахарланяр).* Ханы сен азҗак болуп гөр! Үстүме гыз-гелин алҗак болуп гөр!

ЭПЕНДИ. Хейҗан, менде гүнә ёк! Мен гарры атама чекипдирин! Ядыңдадыр-а, он-онки хелейи болса-да, атам аял эшикли гарантга гөрсе-де сүйкенмән гечмезди!

Эпенди ярамсаклык эдип аялының янына баряр.

ХЕЙҖАН. Айрыл, мен бумат Худайдан өйкеләп отырын.

ЭПЕНДИ. Худай саңа нәме этди?

ХЕЙҖАН. Худайым мени перизат эдип, ышк атлы бела саташдырып, гарагымы гапып, атыпдыр биҗинден-де моҗук бир бисырадың гуҗагына! *(сынлаяр)*. Эй, Алла Эпенди сениң бедройдыгыңы!

ЭПЕНДИ. А сен шейле бир овадан, җемалыңа середип гыллыгыңы акдырып отурмалы!

ХЕЙҖАН. Сен болса йигренҗи, неҗис, мыртар!

ЭПЕНДИ. А сен эйҗеҗик, нәзенинҗе!

ХЕЙҖАН. Сен мыррых, мелгун, арвах!

ЭПЕНДИ. А сен бехишдиң хүйри, җеннетиң җадылы пери-пейкери, учмахың Хумайгушы! *(Зала)* , Хейҗан-да, нәме дийсеңем өйкележек гүманы ёк.

ХЕЙҖАН. Мен саңа саташып сакар довзахың гойнуна дүшүпдирин!

ЭПЕНДИ. Мен саңа саташып җеннетиң гуҗагына дүшүпдирин!

ХЕЙҖАН. Эй, Алла, сен нәче гейиндигиңче гарантга ялы моҗук болярсың!

ЭПЕНДИ. А сен ялаңачландыгыңча…

ХЕЙҖАН. Эй Аллам, бирден чагаҗыгым саңа меңзәйсе нәдерин-еййй!

ЭПЕНДИ *(оклавы аляр)*. Махлук хелей, чагаҗыгымыз маңа меңземесе… шонда нәдерсиң-еййй!

ХЕЙҖАН. Шейлеми? Бар онда серкәмизи суварып гел!

ЭПЕНДИ *(хайран)*. Вай, бизиң серкәмиз бармы нәме?

ХЕЙҖАН. Вай-вай, сениң махлукдыгыңы! Мен шу отуран *(залы гөркезйәр)* халайыгың янында ювунып-ардынып гел, бу гүн аннадыр диейинми?

ЭПЕНДИ *(өр-гөкден гелйәр)*. О нәмәниң аннасы?

ХЕЙҖАН *(пышырдап гулагына айдяр).* Анналашян аннаң-да!

ЭПЕНДИ. Хей, хелей, ынсап эт! Хей хепде-де мунча анна бормы?!

ХЕЙҖАН *(бөврүни диңлейәр).* Гыйв, дур, мен саңа бир хош хабар айдайын! Мениң чагаҗыгым болҗак боляр өйдйән…

ЭПЕНДИ *(хүнүрдейәр).* Ёгса-да мунча анна болҗак болса я чагаң болар, я Эпендиң өлер!

Хейҗан алнына гечип, гөзүни-гашыны ойнадып, танс херекетлерини эдйәр.

ХЕЙҖАН. Хоҗам, сен керемли-кераматлы китапларда нәме языланыны билйәмиң?

ЭПЕНДИ. Хә, нәме язылыпдыр?

ХЕЙҖАН *(нәз эдйәр).* Әр билен аял анна гүни өйле намазындан озал анналашса Худайым олара бехиштден бир көшк берйәмиш.

ЭПЕНДИ *(йылгыряр).* Хә, Хейҗам, көшкҗагаз күйсейәмиң?

ХЕЙҖАН. Көшкҗагаз дәл-де, көшк! Артып көне күлбәмизден ядамадыңмы?

ЭПЕНДИ. Хов-хов, Хейҗа, сен гарантгадан моҗук, биҗинден бедрой Эпендиниң гойнуна гирәйҗекми?

ХЕЙҖАН. Саңа дагы бедрой диениң дилине бисмил чыксын! Юсуп пыгамберден сахыпҗемалым, Гөроглыдан герчегим сен Эпенди!

ЭПЕНДИ. Герегиң көшк болсун! Бол эрәп-акып, сүйнүп-саркып нәз-керешме эйле! *(Хейҗан болмаҗысы болуп ракс ойнап сүйнүп-саркып нәз эдйәр).* Перизадым, нәз эйле!

Сахна түмлүк боляр. Сахнаның өңүнден җыртлап, айдым айдып Терса гелйәр.

ТЕРСА ХОҖА. Эйләк баксам – пуллы гапҗык,
Бейләк баксам – пуллы гапҗык!
Байдан какдык, бегден какдык,
Эллерим, есер эллерим,

Ол гөзбагчы ялы ховадан пуллы гапҗык алып, гөге зыңып гапып ойнаяр.

Шейдип пуллы халта тапдык,
Сүр дөвраны Терса Хоҗа,
Хай акмаҗык, хай акмаҗык!

Ол гечип гидйәр, Эпенди иш битирипдир. Хейҗан дылым-дылым эдйәр.

ЭПЕНДИ. Хейҗа пери, көшкүң тойлы-томашалы болсун!

ХЕЙҖАН *(гүлүм-ялым).* Ай Хоҗам, герчек Хоҗам! Өйле намазына ченли яңкыҗа көшкүмизиң янындан ене бир көшк эдинәели-ле!

ЭПЕНДИ *(өр-гөкден гелйәр).* Хов-хов хелей, мениң билен айрылышмак ниетиң бармы! Икимизе бир көшк көпем боляр! Онсоңам Аллаҗаның намазыны каза эдип, мениң бар ишим җеннетде көшк гуруп йөрмек дәл!

ТЕРСА ХОҖА *(гелйәр, ол шадыян).* Молла Эпенди, сизиң үчин бир көшк гүрлешип гайтдым!

ЭПЕНДИ *(гыгыряр).* Эй, харам эщек, гайдып мениң янымда көшк сөзүни айдыҗы болайма!

ТЕРСА ХОҖА. Хов-хов, ол йөне-мөне көшк дәл, ловурдап дуран көшк! *(Хейҗан гүлйәр).* Ыкрам казының дул гызы көшкүни сатҗак боляр!

ХЕЙҖАН *(гыгыряр).* Дагы-дувара мениң янымда харам казының гызының адыны тутуҗы болайма!

ТЕРСА ХОҖА *(тагзым эдйәр)*. Хош бикәм, хош бегим! Индем гахар-газабыңызы сандыга салып, гуррук гуя атың! Ики саны илчи гелйәр, я кайсарың, я солтаның илчиси! Пах-пах, пеләкетлериң пулларам көпдүр-ов!

Дашардан "Хабарлаш" диен сес гелйәр, Терса Хоҗа ылгап гидйәр.

Сыддых бег, Баят бег гелйәр. Баят бег везир гейим-гежҗиминде. Эллешип Эпенди билен саламлашярлар.

СЫДДЫХ БЕГ. Хов молла Эпенди, сен солтаның дергәхине гитмели!

ХЕЙҖАН. Эпендини дагы дергәхине чагырып йөрен ничик солтанка?

СЫДДЫХ БЕГ. Румыстан солтаны, онуң алы хезретлери Кейкувват солтан!

ЭПЕНДИ. Солтаның янында көрүмиз ёк!

ТЕРСА ХОҖА *(хайран галяр)*. Хов, хов Эпенди сен солтаның чакылыгыны рет эдип дурмуң?

СЫДДЫХ БЕГ. Хей, хей, билйәмиң хезрети Кейкувват солтан ниреде отыр? *(гөге бармак узадяр)*. Аллатагаланың бәри янҗагазында! Булам онуң чакылыгыны рет эдйәр-ә!

Хәлден дымып вака сын эдип дуран Баят бег йылгыряр.

БАЯТ БЕГ *(Сыддыха)*. Акмак сен, Сыддых бег! Молла Эпенди саңа Эрзерумың хәкимидир солтаның адыны тутаңдан өңүңе дүшүп өңңүрдикләберер ялы! Эпенди Эпенди болҗак болса солтаның чакылыгына гитмез! Гитмерсиң герек, Эпенди!

ЭПЕНДИ. Гитмен!

БАЯТ БЕГ. Эпенди гитмез! Эмма молла Эпенди, биз хем ики бег болуп, ики сакгаллы болуп бош гидерисми?!

ЭПЕНДИ *(сынлаяр)*. Терсе бегим, ханы сынла, би пеләкет чыныны этсе әкидәйҗек ялы-ла?!

ТЕРСА ХОҖА *(дашындан айланып сынлаяр)*. Догрудан-да би пеләкет чыныны этсе әкитсе әкидерем!

ХЕЙҖАН *(төверегинден сынлаяр)*. Йөне ол чыныны этҗеге меңземейәр!

БАЯТ БЕГ. Молла Эпенди, маңа хезрети солтаның везири Баят Вост! диерлер! Сенем Баят везир чыныны этди бил!

ХЕЙҖАН. Айтмадыммы чыныны этҗеге меңземейәр дийип…

БАЯТ БЕГ. Хезрети Кейкувват солтан еди ыклымың хөкмүрованы! Ол саңа беглик берип, ат миндирип серпай япҗакмы я бир улы везипе берҗекми, ким билйә?!

ХЕЙҖАН. Хезрети солтаның оглы Арслан ханың берен серпаям еди пушдумыза етйәр!

БАЯТ БЕГ. Молла Эпенди, сен маңа ёл салгы бер: мен нәденимде сени ынҗыдып я ынҗытман әкидип билйән!

ХЕЙҖАН. Баят бег, онуң ёлы ёк! Молла Эпенди улы илиң өңүнде "гайдып сервихисардан чыксам хатыным талак" дийип шерт этди.

БАЯТ БЕГ *(ювашҗа)*. Хай Эпенди, булар ялы албассы хелейден дынҗак болуп дуркаң ёла дүшүп ёргалаберсең болмаямы?!

ЭПЕНДИ *(юваш)*. Хай Баят бег, сен ол албассыны танамаясың! Сен-ә сен, сен Эзрайыл перишде билен гелсең-де мени әкидип билмерсиң! Охо-хо-хо! О хелейми!

ХЕЙҖАН *(җакҗаклаяр)*. Бег ага, алдап-огшап Эпендини алып гидип билсең, шалык серпайыны япян!

БАЯТ БЕГ. Молла Эпенди, Румда-Шамда сенден дана ёк. Гел-гел еди ыклымың акылдары болуп ёл тапып билмезмиң?

ЭПЕНДИ. Хай Баят бег, сал гылыҗы бойнумың чыкан еринден, келләми тулума…

ТЕРСА ХОҖА. … шераплыҗа тулума …

ЭПЕНДИ. … берекелла, шераплыҗа тулума салып бидир гит!

БАЯТ БЕГ. Ол ынха Сыддых бегиң ёлы! Башгарак ёл тап Эпенди!

ЭПЕНДИ. Ене бир ёл бар! Сен Хейҗан хатының гөвнүни тапып мени сатын алып билерсиң!

БАЯТ БЕГ. О нәхили сатын алып?

ЭПЕНДИ. Мен Хейҗан хатының хем әри, хем гулы! Гуллар болса сатылярам, алынярам… Хейҗа, максадың, матлабың менден дынмакды! Хырыдарым душды, сатып гойбер!

ХЕЙҖАН. Вай, ит алсынмы сени!

СЫДДЫХ БЕГ. Биз алҗак!

ХЕЙҖАН. Ак базарда чөр гечер, чөп гечер, гыйбат гечер, геп гечер, эмма Эпенди гечмез!

ТЕРСА ХОҖА. Еңңеҗан, сен бир баха кес! Гечсе гечер, гечмесе кысматы билйәр…

ХЕЙҖАН. Җан йүвүрҗим, мен муңа бәш дирхем дийип баха кессем, Баят бегем гыммат гөрүп алмаса, онсоң бәш дирхеме өтмедик Эпенди билен нәдип яшарын?!

БАЯТ БЕГ. Еңңеҗан, агзыңдан чыкан бахаңы берип агам Эпендини алян!

ХЕЙҖАН. Баят бег, нәме сениң гарагың гапыкмы? Пил депип, экин экип, мал бакып, кече какып билмейән Эпендини сен башыңа япҗакмы?!

ЭПЕНДИ. Ай акмак хатын, әриңи сатҗагың чын болса, магтап, махабатымы етир!

ХЕЙҖАН. Хә, Кейкувват солтаның везири акмакдыр-а, гөзүне ынанман мениң махабатыма ынанар ялы!

БАЯТ БЕГ. Еңңеҗан, сен ислән бахаңы айт!

ХЕЙҖАН. Ёк, беглер, мен молламы сатмайын. Мен муны нәгүнлүк билен элдеки этдим, алланәме, иймесини-ичмесини гойдурдым… хоррук дартмасыны гойдурдым… Нәме дийсем лепбей дийип алнымда томаланып йөрен Эпендини сатып, пулуна нәме алайын?!

ТЕРСА ХОҖА. Еңңеҗан, Эпенди сениң дишлериңи дөкүп, сачларыңы агартмадымы? Маңлайыңы гаралдып, сүңки-сүегиңи гөгертмедими?! Пулдар алыҗы душды, гүзледип сатып гойбер!

ХЕЙҖАН. Вай, мен молламы сатсам, гахрым геленде кимиң депесинде кыямат гопарып, киме гыгырып-багырып ичими совадарын?! Дергазап боламда киме авумы пүркүп, ичини-багырыны гурс якарын?!

ЭПЕНДИ. Хелей, солтаның везири саңа оюнҗак дәл, бирде сатҗак, бирде сатҗак дәл дийип! Раст сатҗак дийдиңми, сат-да башыңы гутар!

ХЕЙҖАН. Хей, Эпенди, Эпенди! Дүвнүге ёлуксаң, тебибиң душса ачыларсың, аждарха саташсаң, багтың ишлесе аман сыпарсың, эмма менден өлүбем сыпмарсың!

ЭПЕНДИ. Сатаймагын, атаң апгыртма, энең кел болар!

ХЕЙҖАН. Сатҗак дәл, яша, җигер-багырыңы якып яша! Бегиң Пелтек бег, ханың Арслан хан үстесине хелейиңем Хейҗан хатын болҗак болса кыямат ахыра увлап-увлап, җаныңы якып яша! Хах-хах-ха!

ЭПЕНДИ *(гөге бакяр)*. Эй, Аллаҗан, гөрдүңми мени саташдырып йөрен мыррыхыңы!.. Беглер, гөрдүңизми, мениң яшашып йөрен мелгунымы!.. Халайыклар, гөрдүңизми мениң башымдан инен товкыны!

ХЕЙҖАН. Ичиң-багрың янсын, сатҗак дәл!

БАЯТ БЕГ. Еңңеҗан, сатмасаң алмаярыс. Аршың-күрсүң диреги Эпенди дәл!

ХЕЙҖАН *(бызбыдыклап хешелле какяр)*. Айтмадыммы Баят бег, гул алҗага, мал алҗага меңземейәр дийип! Эпендини сатын алҗагы чын болса, пулуны сомларды, ялбарарды, якарарды…

БАЯТ БЕГ. Еңңеҗан, мен ялбарып-якарып өзеленип дурун-а!

ХЕЙҖАН. Сен чының билен өзеленип дурмуң?

СЫДДЫХ БЕГ. Чыпбакай чынымыз гелин! *(зала)*. Шу хелей сүбсә мүнсе–учмаса, хелей болупдырын! Шу хелей ене он йылдан Румыстаны алмаса хелей болупдырын! Ювдарха чыкыпдыр-ов!

ТЕРСА ХОҖА /*юваш*/. Еңңеҗан, булар ялы пулдар, булар ялы акмак мыдама душуп дурмаз, гүзледип сатып гойбер!

ХЕЙҖАН *(хашлан боляр)*. Боля-да, бейдип төвелла эдип дурсаңыз сатайын! Эпендиниң бахасы бир динар!

Хеммелер өрән арзан бахаңы эшидип сеңсе боляр.

СЫДДЫХ БЕГ. Бир динар? *(зала)*. Бир динар дийип тас дәлиредипди харам хелей!

ХЕЙҖАН. Эпендиниң бахасы бир динар! Ана, йөне мен Эпендиниң ашыны-сувуны, үчүни-едисини берип, саралкаларыны совмалы борун! Эпендем нәме, чайхананың ити ялы, танамаян ёк. Тамам Румыстаның халкы гелер… Эпендиниң садакаларыны совмага мүң динар!

СЫДДЫХ БЕГ. Ох-хо!

ХЕЙҖАН. Эпендиниң яшаҗык аялы дул галяр…

ЭПЕНДИ. Эпенди ялы акмагам тапылмаз, галан өмрүңи дул отырсың-ов!

ХЕЙҖАН. Эпендиниң яшаҗык аялы гедай гезмез ялы, ене бир гезек ох-хо дий Сыддых бег! Маңа-да мүң динар!

СЫДДЫХ БЕГ. Оххх-хххо!

ХЕЙҖАН. Эпендиниң чагаҗыклары гедай гезмез ялы, олара-да мүң динар!

СЫДДЫХ БЕГ. Охо-хо-хов!

ХЕЙҖАН. Эпендиниң икинҗи хелеем гедай гезмез ялы… Оңа-да…

ЭПЕНДИ *(хайран)*. Хов-хов хелей, мениң икинҗи хелейимем бармы?

ХЕЙҖАН *(зала)*. Хай акмак, мүң динарың вәхирини ойнадов!.. *(Эпендә)* Вай, сениң ялыда икинҗи хелей нәме ишлесин! Ынха, Баят бег, үч мүң бир динары бер-де әкидибер Эпендини!

Баят бег үмлейәр, Сыддых бег халы хорҗуны Баят беге берйәр.

БАЯТ БЕГ. Ал еңнеҗан, хорҗунда Эпендиниң икинҗи, үчүнҗи хелеем гедай гезмез ялы пул бардыр. Тоюңыза ярасын!

ХЕЙҖАН. Сизем Эпендини нәмә яратсаңыз ярадыбериң!

БАЯТ БЕГ. Еңнеҗан, йөне сен айт: Эпендиниң үчи-едиси, ашы-сувы нирден гелди би ики ара? Молла Эпендини өлдүрҗек болян бармы?

ХЕЙҖАН. Вай, йүвүрҗим, Молла Эпенди Арслан ханың дергәхинде кырк дүрре ийип еди гүн өли ятып, секизинҗи гүн Алланың гудраты билен җана гелди! Кейкувват солтан Арслан ханың атасы болуп, солтан болуп Эпендини өлдүрмезми?

БАЯТ БЕГ. Өлдүрмез!

ХЕЙҖАН. Хай, Баят бег, сен Эпендә нәбелет-дә! Эпенди солтана ёкнасызыны айдар, эйдер-бейдер, акмак келлесини чапгы агаҗына гойяр! Хей би авулы дили билен солтаның хузурындан дири гелсе ондан Эпенди бормы? *(җакҗаклаяр)*. Эпенди Хейҗаның янына гайдып гелмеҗек болубам өзүни өлдүрдеверсин!

БАЯТ БЕГ. Ёк, Еңнеҗан, Эпендини халатлап, серпайлап, бай эдип гетирерин эншалла!

ХЕЙҖАН *(өр-гөкден гелйәр)*. Нәме? Ызына гетирерин? Онда мен сөвдамы бозян! Ал хорҗуныңы, геч мениң яныма мәхрибан моллам!

БАЯТ БЕГ. Дур! Дуравери еңнеҗан, сөвданы бир бозма!

ХЕЙҖАН. Баят бег, ханы сынла, адамсыны сатып гойберҗек акмак хелее меңзейәнми мен?! Мен сенден Эпендиниң хун хакыны алдым! Хезрети Кейкувват солтан Эпендини өлдүрсин, зындана атсын – мениң ишим ёк! Мен хәзир обаны чагырып «Эпенди өлди!” дийип патасыны алян! *(җакҗаклаяр)*. Хей онсоң мен патасыны алан адамым билен яшарынмы? *(хорҗуны гөркезйәр)*. Ынха, молла Эпенди, муңа хазына диерлер, байлык диерлер, генч диерлер! *(гүлйәр)*. Мениң ялы яшаҗык, мениң ялы овадан, мениң ялы бай хатыны хич ким алмаз диен болямыдың молла Эпенди?

ЭПЕНДИ. Хей-хей, хелей, оюн-хенегиңи гой!

ХЕЙҖАН. Эпенди, Эпенди, оюн-хенек гутарып, Хейҗан хатының эйямы башлады! Гыйв, Баят бег, найынсап Хейҗан хатын Эпендини гыммат сатды дийип гынанма! Ынха, эшегини мура-муггуна берйән. Бар, эйәңден галма Терса бег!

ТЕРСА ХОҖА. Еңнеҗан, мениң эшек мертебәми сакла, халыс мура-муггуна берме! *(пуллы халтаны берйәр)*. Ал, шуҗагазы хич болман!

Сыддых бег донуны гөтерип, гушагыны гөрйәр, пуллы халтасыны огурладаныны гөрүп, сессиз бызбыдыклаяр. Чыра сөнйәр.

БӘШИНҖИ ГӨРНҮШ

Көшкде мейлис сачагы язылыпдыр. Арслан хан эмелдарлары билен дур. Баят бег Эпендини, Терса Хоҗаны алып гелйәр. Олар эллешип саламлашярлар. Саз.

ЭПЕНДИ. Хов Баят бег, солтан чагыряр дийип, бизи Арслан ханың янына алып гелениң ялыла?

БАЯТ БЕГ. Арслан хан Румыстаның мирасдар солтаны! Бу гүн болмаса эртир ол солтан тагтына чыкяр!

ЭПЕНДИ. Йөр Терса бегим, онда биз эртир геләерис!

Арслан хан гылыҗыны Эпендиниң депесинде гөтерйәр.

АРСЛАН ХАН. Молла Эпенди шу демде мениң гөвнүме ярайҗак хош кеплери айтмасаң, ынха ики чапып ташлаян! *(Гылыҗы салҗак-салҗак боляр)*.

ЭПЕНДИ *(чына беримсиз, горкан, алҗыран болуп)*. Хай етевер, хай тутавер Терса бегим! *(Терса бег кебелек ковалан ялы бөкүп, ылгап хова гапяр)*. Хай Арслан хан, сениң гөвнүңден турайҗак харвар-харвар кеп гетирйәдим, гылыҗыңдан горкусына бары сүлгүниң җүйҗеси ялы даргап гитди!

АРСЛАН ХАН. Молла Эпенди, шу гүн кейпим даг яряр! Ислән задыңы диле, бермесем Кейкувват солтаның оглы болмадыгым!

ЭПЕНДИ *(пархсыз)*. Ай йөне…

АЛЛАК БЕГ. Эпенди, шалар шасы җошанда, ай йөнәң нәме?

ТЕРСА ХОҖА. Эпенди гысгалдып айдайяр! Онуң манысы шейле!.. Эпенди, сен дүнйә гелип керемли Аллатагаладан дилег этдиңми?

ЭПЕНДИ. Җук.

ТЕРСА ХОҖА. Сен дүнйә гелип бир йүз йигрими дөрт мүң пыгамберден, сан-саҗаксыз ягшызадалардан, дөрт чарыярлардан, еди велилерден, он ики ымамдан, үч йүз алтмыш өвлүйәлерден дилег этдиңми?

ЭПЕНДИ. Җук.

ТЕРСА ХОҖА. Сен дүнйә гелип хөкүмдарлардан, шалардан-солтанлардан дилег этдиңми?

ЭПЕНДИ. Җук.

ТЕРСА ХОҖА. Шалар шасы, сен дилетмән береңде-де Эпенди алмаяр! Ай йөнеси… “Нәме берсең берибер, йөне мен алман” дийдиги!

АЛЛАК БЕГ. Махлуклар билен диңе дүррели гүрлешип боляндыр!

ТЕРСА ХОҖА *(горкяр)*. Дүррeләп билмерсиңиз!

АЛЛАК БЕГ. Хах-хах-ха. Онда өлдүрер гойбәрис!

ТЕРСА ХОҖА *(хашлаяр)*. Анха ол боляр! *(йүпден гушагыны чөзйәр)*. Шулар дардан асҗак болса ибалы кендир йүпем тапмаз дийип танапымызы хем алып гелендирис.

ЭПЕНДИ. Аркайын өлдүрибериң! Шалыгың бол пулундан җыназамызы окадып, дүшекашымызы ийип гайдандырыс. Үстесине Арслан хан, сен тарыха-да гирерсиң! Үчини-едисини берип өлдүрен ша энтек тарыхда ёк!

АРСЛАН ХАН. О нәмәниң пулы? Ким сизиң үч-едиңизи беренмиш?

БАЯТ БЕГ. Ол пулы мен бердим.

АРСЛАН ХАН. Мен сени ыкмандалара пул пайла дийип угратдыммы?

БАЯТ БЕГ. Сен маңа Эпендини гетир дийип перман бердиң! Эпенди болса “гайдып шаның-солтаның чакылыгына гитсем хатыным талак!” дийип шерт эдипдир! Ери, мен Эпендиниң келлесини алып гайдайынмы? Я Сервихисара ган чайкап, зорлук билен алып гайдайынмы? Я бег халыма ики элими бурнума сокуп бош гелейинми?… Ахыры молла Эпендини хатынындан сатын алдым!

АРСЛАН ХАН. Сатын алдым? Хах-хах-ха! Эпенди асыл гулумыз болды дийсене! *(гүлйәр)* Эпенди, сачак башына геч, гулум биленем мейлис кылып

гөрейин!

ЭПЕНДИ. Ахыры дөвлетли кеп айтдың-ов, Арслан хан!

Хеммелер сачак башына гечип, ийип-ичип башлаярлар.

АЛЛАК БЕГ. Ох-хо! Эпенди, молла болуп шерабам ичйәмиң?

ЭПЕНДИ. Мен йылда еди гүн Иса алейхессалама уйян! /*ичйәр*/ Исаҗана дөнейин!

АРСЛАН ХАН. Молла Эпенди, ийип-ичип, гүлүшип-гүрлешип мес болалың! Алың

ЭПЕНДИ. Арслан хан, хан-беглериң дүнйәси бир башга, ёксуллар дүнйәси бир башга! Бизиң гүлкимизем, кепимиз-гүррүңимизем сизиң гөвнүңизе батмаса герек?

ТЕРСА ХОҖА *(Арслан хана сын эдйәр)*. Эпенди, сен шалар шасыны гүлдирип-де билмейәрсиң!

ЭПЕНДИ. Пахахай, Арслан хан икимизи депсең депренмез бай этсин, мен хезрети ханы гүлдүрип-гүлдирип кесе йыкмаянмы?

АРСЛАН ХАН. Хах-хах-ха! Мен гүлҗек болсам, сизи депренмез бай этмели-дә?!

ЭПЕНДИ. Бизи бай этмәни ёкуш гөрсең, ханлыгыңы терк эдип ызымыза дүш, мен сени гүлдүрип-гүлдүрип йыртмаянмы?

АРСЛАН ХАН. Эпенди, сениң акыллы-башлы гүнүңем болямы?

ЭПЕНДИ. Хава-ла! Биз хепдәниң җүп гүнлери пәхим-парасатлы боляс.

АРСЛАН ХАН. Диймек, шу гүн сизиң пәхим-парасатлы гүнүңиз-дә?

ЭПЕНДИ. Хава, парасатлы гүнлеримиз биз ийип-ичип сермеслик эдйәрис! Ичелиң беглер! *(ичйәрлер)*. Хә, Терса бег, җеделиңде утулдың герек!

БАЯТ БЕГ. О нәмәниң җедели?

ЭПЕНДИ. Ай Терса бегдир-дә, горкаҗык-үркеҗик бег, "гайдып шаның-солтаның чакылыгына гитмәли, дүйшүни гөрдүм, бардыгымыз икимизем дүррелейдйәрлер!" дийип элеврейәр. Менем "Пахахай Терса бег, бизи чагыран хөкүмдар, менден бәш-он мүң динар берип сыпса-да разы болсун!" диййән!

АРСЛАН ХАН. Хах-хах-ха! Мен чагырдып гетирип җезаландырмайын дийип, зордан чыдап отырын! Асыл сен динарам хантамамы?

ЭПЕНДИ. Йигрими-отуз мүң динар Арслан ханың янында пулмыдыр? Кырк-елли мүң динар билен сыпҗагыңы билсең-де… берерсиң, берерсиң, ана йөне мен эшеклик эдип алман!

АЛЛАК БЕГ. Кырк-елли мүң динары алмазмың?

ТЕРСА ХОҖА. Алмаз! Берип гөрүң, йөне Эпенди алмаса герек!..

ЭПЕНДИ. Алман! Алмаҗак борун!..

АРСЛАН ХАН. Хах-хах-ха, хезил адамлар экениңиз-ай! Алың, солтаның саглыгына ичелиң!

АРСЛАН ХАН *(ойланып отуряр)*. Молла Эпенди, мен сени өзүме везир эдинәйсем диййән!

Сыддых бегем, Аллак бегем гаты хайран галяр.

ЭПЕНДИ. Арслан хан, күлли Румыстан мениң акмаклыгымы билйәркә, сен нәдип мени везир эдинҗек!

АРСЛАН ХАН. Менем сениң Акмак Китабыңа гирен адам! Ики акмак болуп сүрели дәли дүнйәниң дөвраныны!

ЭПЕНДИ. Мен акмак, йөне саңа везир болар ялы халыс акмак дәл!

Беглерем, Арслан ханам хайран. Баят бег йылгыряр.

АРСЛАН ХАН. Хов Эпенди, сен везирликден йүз дөндерип отырмың?

ТЕРСА ХОЖА. Эпенди, патышалыгыны бермесе разы болайма! Мен өзүме везириң эшеги дийдиренимден өленими говы гөрерин!

АРСЛАН ХАН *(гахарланяр)*. Эпенди, шуның нәмәй, мыдама яныңда ян тазың ялы болуп! Мениң халыс йүрегиме дүшдүң-ов сен!

ТЕРСА ХОЖА. Мен молла Эпендиниң эшеги!

ЭПЕНДИ. Галат айдяр! Ол Дежжалың эшеги, мен ялңышып сатын алыпдырын.

БАЯТ БЕГ *(хоржундан өрән овадан чүйше чыкаряр)*. Беглер, эшек эшекдир-дә!! Гелиң хезрети солтаның арзылап йөрите иберен ал шерабындан ичелиң! *(чүйшәни гижеңлейәр)* Переӊ кайсарының хезрети солтана ёллан хакыкы кайсар шерабы!

Ол Терсадан башгасына гуйяр.

ТЕРСА ХОЖА. Баят бег, маңа-да гуй-да!

БАЯТ БЕГ. Сен эшек халыңа, онда-да Дежжалың эшеги халыңа кайсар шерабындан ичжекми? Болмаяр! Би бейик беглериң, шаларың шерабы! Ичелиң беглер!

Эпенди, Сыддых, Аллак бег ичйәр, бири-бирине бакяр.

ЭПЕНДИ. Пах, пах, кайсар шераб-а шерапжан экен-ов!

Бирден үчүсем шалкылдап аркан йыкыляр. Баят бег дуйдурман Тарса бегиң булгурыны чалышяр.

ТЕРСА ХОЖА. Пах-пах, переӊ кайсарының шерабы рум беглерини түкгердәййән экенов!

Терса Хожа булгурыны гөтерйәр, ичип төверегине гаранып шалкылдап гидйәр.

АРСЛАН ХАН. Кайсар шерабы Дежжалың эшегинем түйгердәййәндир! */гүлйәр/*

БАЯТ БЕГ. Гардашым, хә диймән хезрети Кейкуват солтан гелйәр. Сен педериң билен салам-хелик эдип, Эпендиниң жулуна гирип велаятыңа айланып ил-улсуң хал-ягдайыны гөзүң билен гөрйәрсиң. Молла Эпенди болса эртир ша болуп көшкде өзүне гелйәр. Хезрети солтан сен гайдып гелйәнчәң Эпендиниң сөзбетини диңләп гөвнүни ачяр!

ИКИНЖИ ПЕРДЕ

АЛТЫНЖЫ ГӨРНҮШ

Баят бег билен Кейкувват солтан гелйәр. Баят бег толгунып бир затлары гүррүң берйәр. олар сахнаның төрүне барып чарпаяда ятана середйәр. Солтан йылгыряр. Олар айлав басганчак билен көшгүң икинжи гатына чыкып гөзден йитйәр.

Шасыпада чымылгана чүмүп ятан Эпенди гөзүни ачман гыгыряр.

ЭПЕНДИ. Хейжа! Хейжа диййән мен саңа гарантга! Дессине гел-де келләми дартып даң! Ёгсам асманың айы ялы жайрылып баряр… Хейжа, хай харам гырнак дийсе!

Эпенди гөзүни ачяр, гөрсе гапдалда хантагтада адыны тапан зады бар, жүрдекли мей… назы-ныгмат. Эпенди голуны узадып жүрдеги аляр, ысгаяр, башына чекйәр.

ЭПЕНДИ. Вай, өлдүм-ов! *(гыгыряр).* Пахахай мелгун дийсе! Асыл мен дүйш гөрүп ятан экеним-ә! Мелгун маңа хайсыдыр бир патышаның дүйшүни гөркезйәр-ов! Бирден оянайманкам келләми бир дүзләйин! *(ичйәр, гыгыряр).* Вай, өлдүм-ов!

Икинжи гатда солтан билен Баят бег йылгырып сынлаяр.

ЭПЕНДИ. Пах-пах, дүйш диййибем шуңа дийәйсең!.. *(бир сых шараны аляр, иййәр, гөзлери бармакларындакы йүзүге дүшйәр).* Дур-дур! Би дүйш дәл ялы-ла? Хейжа! Атайры! Сувулган! *(межимедәки алтын чемчәни алып дишләп гөрйәр).* Сап алтын! *(дөшүндәки тумары гөрйәр).* **Сап алтын, гөвхер дашам ашык ялы! Дур, дур, дур! Шол нетиказа Терса Хожа маңа сен патыша борсуң диййәдиле! Патыша-да мен! Хезрети солтан-да мен! Пах-пах мени шайлы гелин ялы безәпдирлер-ов! Хей, Терса! Терса! Түйкесме огрудан эшек, эшекден Терса Хожаны ярадан Худайым молла Эпендиден патыша эдип билмезми! Эпенди патыша! Эпенди! Солтан! Хей, Терса!**

Баят бег ылгап гелшине тагзым кыляр.

БАЯТ БЕГ. Гуллук шахым гуллук!

ЭПЕНДИ. Нәме дийдиң, гайтала!

БАЯТ БЕГ. Гуллук шахым дийдим!

ЭПЕНДИ. Хах-хах-ха! Диймек, мен патыша-да! Хах-хах-ха! Ене бир өлейинле! *(жүрдеги гөтерйәр).* Вай, өлдүм-ов! Анха арлы гыш доңуп ятан дерялар жана гелип, жош уруп башлады!.. Анха, арлы томус гурап ятан дерялара сил гелип башлады! *(Ол сол эли билен Баят беги янына чекйәр, саг голы билен шарпык чаляр).*

БАЯТ БЕГ. Вай, урма шахым!

Ол Баят бегиң эли билен өзүне шарпык чаляр. Солтан ёкарда гүлйәр.

ЭПЕНДИ. Диймек, мен дүйшүргемәндирин! Диймек, мен өлмәндирин! Мен ниреде?

БАЯТ БЕГ. Сен Акшәхер велаятының көшгүнде!

ЭПЕНДИ. Ханы онда Арслан ша?

БАЯТ БЕГ. Сен Арслан ша-да шахым!

ЭПЕНДИ. Ким Арслан ша? Менми *(Баят бег баш атяр).* О нәме дийип мен Эпенди ша дәл! Мен шалар шасы Эпенди ша! Хожа Насыреддин патыша!

БАЯТ БЕГ. Ёк, шалар шасы, сен Арслан ша!

ЭПЕНДИ. Эй, гулжагаз, маңа шалар шасы Насыреддин ша дий! Ёгсам хәзир сени довзаха дыкы эдйән! Өмрүмде бир гезек патыша болдум, онда-да мен Арслан ша борунмы?

СОЛТАН *(гелйәр).* Оглум, шалар шасы Арслан ша, саг-аман өрдүңми?

ЭПЕНДИ. Нәме? *(өйкүнйәр).* Шалар шасы… оглум… *(гыгыряр).* Вай, мен жынлырапдырын-ов! Вай мен дәлирәпдирин-ов! Вай, вай, аклым чашыпдыр-ов!

СОЛТАН. Оглум, сениң аклың еринде! Сен жынлам дәл, дәлем!

ЭПЕНДИ. Айрылың-айт, аклым еринде болса мен Арслан ша болардыммы?

СОЛТАН. Оглум! Арсланым, ханы дәлишге гылыгыңы гойсана!

БАЯТ БЕГ. Хов Арслан ша атаңа, хезрети солтана гулак гой!

ЭПЕНДИ. Хезрети солтаным! Молла Эпенди оюн-хенекчи, хокгабаз, хоррамбаз, масгарабаз, акмак, надан, ойнатгы, эмма илиң-улсуң ойнатгысы! Дерхал жулумы-җиндәми тапың, ёгсам шалык лыбасына өврени:ши:п барян!

БАЯТ БЕГ. Молла Эпенди, өвренишибер, өвренишибер, сен мундан буяна патыша!

ЭПЕНДИ. Ай акмак, хей мен ялы телбәнем тагта чыкарып бормы?

БАЯТ БЕГ. Дур, дур молла Эпенди! Дүйн мейлисде отыркак сен Арслан хана "Арслан хан, хакыкаты гөрҗек болсаң Эпендиниң җиндесини гейип юрда айлан, менем үч гүн тагтда отурып юрдуңы дүзедейин" диймедиңми?

ЭПЕНДИ. Дийсем диендирин!

БАЯТ БЕГ. Диен болсаң тылла тагта чык-да дүзет юрды дүзедйән болсаң…

ЭПЕНДИ. Дуруң, дуруң, мениң башым гарҗашып, ичинде Нухуң тупаны туряр… Илки мен өз келләми бир дүзедейин!

Үчүсем ичйәр, саз, чыра сөнйәр, яняр.

Эпенди шалык лыбасларыны гейип тагтда отыр. Солтан билен Баят бег янында.

СОЛТАН. Молла Эпенди, сен ким?

ЭПЕНДИ. Адам оглы өз кимлигини билсе вели болаймаярмы?

СОЛТАН. Мен чыным билен сораян: алыммы сен айдыңмы? Арыфмы сен акылдар? Суханверми сен дилевар?

ЭПЕНДИ. Солтаным хер обада-кентде, галада-шәхерде ил ойнатгысы бир акмак телбе бардыр. Обаның гаррысы-яшы, эркеги-арвады, акыллысы-акмагы шол телбәниң үстүнден гүлүп, ойнап, шады-хоррамлык эдйәндир. Шол телбе гелмесе той тоя, мейлис мейлисе меңземез. Телбе-де өзүниң ойналянындан бихабар, адының дилден дүшмейәнине монча болуп йөрендир. Хезрети солтаным, анха мен шол телбе! Ойналянымы билйән дана телбе!

СОЛТАН. Эпенди, Румыстанда он мүңлерче оба-кент, шәхер-гала бар. Ала-бөле диңе сен нәдип җүмле-җахана мешхур болуп билдиң?

ЭПЕНДИ. Хезрети солтаным, гечмише назар айла! Тарыхда мен Худай дийип өлдүрилен ялан Худайларың, ялану-чын пыгамберлериң, кайсарларың, солтанларың, акылдару-даналарың, сердару-серкерделериң саны-саҗагы ёкдур, эмма дүнйә дөрәли бәри мен акмак, мен телбе!" дийип атылып орта чыкан екеҗе адам бармы?

СОЛТАН. Ёк болса герек.

ЭПЕНДИ. Хезрети солтаным, Иса пыгамбер исайыларың халасгәри болса, мен җүмле-җаханың акмакларының, наданларының, телбе-тентеклериниң халасгәри! Акмаклар умматының Пыгамбери! Дүнйәниң акмаклары өз акмаклыгыны букуп, Эпендини ойнап, үстүнден гүлүп "анха, дүнйәниң хакыкы акмагы" дийшип хешелле какярлар.

СОЛТАН. Мен сениң акмагың хамына гирен акылдардыгыңы билйәдим. Эмма дана, алым халыңа телбәниң гәбине гирмек нәмәңе герек болды? Дүнйә бейик-бейик акылдарлар деркар!

ЭПЕНДИ. Хах-хах-ха! Эгер мен акылдар болуп, акыл сатанымда ит йылы келләм чапгы агаҗында гойларды!.. Мен акылдар боланымда җанымдан горкуп хакыкатың голай-голтумындан барып билмездим. Мен

болса солтану-ша диймән, ахуну-пир диймән, хану-бег диймән самсыклыга салып айтҗагымы айдып гойберйән! Ялынлы хакыкаты эшдип гылыҗындан ган дамып дуран ганхорларам “Ай, самсык Эпендидир-дә” дийип йылгырып оңайярлар!.. Үстесине юрдуң акылдарлары-да, халк-да җайдар җүмлелерини өз адындан айтмага горкуп, Эпендиниң ады билен гүзледип гойберйәлер! Шейлеликде, мен саман совруп чәч йыгнаян, мис совруп алтын йыгнаян, акмаклык совруп акыл йыгнаян! *(йылгыряр).*

Солтан билен Баят бег Эпендини довамлы сынлаяр. Чыра сөнйәр, яняр.

Солтан билен Баят бег икинҗи гатда гөрүнмән сынлаяр. Эпенди тагтда отыр.

СЫДДЫХ БЕГ. Шалар шасы Арслан ша, перманыңы ерине етирдим! Ханха олар!

(Дергәхде Пелтек бег, казы дур.)

ЭПЕНДИ. Велаятың әхли хәкимлерине, ханларына, беглерине! Эртирден башлап екеҗе раят, екеҗе адам ачлыкдан, галлачлыкдан, гарыплыкдан шикаят эйлесе, шол обаның бегине үч мүң динар җериме салыняр. Җериме обаның гарып-гасарына пайланмалы!

Солтан билен Баят бег йылгыряр, бейлекилер өр-гөкден гелйәр. Сыддых бег язяр!

СЫДДЫХ БЕГ. Яздым шалар шасы!

ЭПЕНДИ. Перман! Шу гүнден башлап Сыддых бег – мениң баш везирим, Пелтек лакамлы Нурберди бег сахыпдиваным хем хазынадарым, Ыкрам казы болса велаятың хем шәхериң баш казысы!

Үчүсем эйменч сес эдип, “Мүң яша, шалар шасы!” дийип ер огшап ятыр.

БАЯТ БЕГ. Хай, акмак! Эдип йөрен иши нәме онуң!

СОЛТАН *(гүлйәр)*. Молла Эпенди обасыны халас эдйәр, обасыны! Диймек, ол икиси кеззапдыр.

ПЕЛТЕК БЕГ. Гара башым саңа гурбандыр шалар шасы Арслан ша!

СЫДДЫХ БЕГ. Мүң яша шалар шасы!

Чыра сөнйәр.

ЕДИНҖИ ГӨРНҮШ.

Сахнаның өңүнден ер сарсдырып Пелтек бег гелйәр, гушагында пуллы халтаҗык гөрүнйәр. Башыны ашак салып барян Терса бег оңа галташып гечйәр. Пелтек бегиң халтасы ёк, ол гечип гидйәр. Сахна ягтыляр, Эпендиниң җулуны геен Арслан хан төвереге аңкарып баряр. Пелтек бег гелйәр. Терса Хоҗа йылгыряр.

ТЕРСА ХОҖА. Беглербеги, хол җулуны тасадып йөрен сениң пуллы халтаңы какды!

ПЕЛТЕК БЕГ *(середйәр)*. Вай, гапҗыгым яңыҗа-да барды-ла? Эййәм нәдип какдыка?

ТЕРСА ХОҖА. Чыпбакай чыным, гараҗа гөзлерим билен гөрдүм!

ПЕЛТЕК БЕГ. Түйс түйкесме огры экен-ов!

ТЕРСА БЕГ. Ө дийсең өйкениңи, о дийсең багрыңы гопарып гидйән огры-да!

Пелтек бег аңкарып барян Арслан ханың депесине доңдуряр.

ПЕЛТЕК БЕГ. Ал хакыңы харамзада!

ТЕРСА БЕГ *(хешелле какяр)*. Күпесине-де доңдур! Пачагынам пытрат!

Пелтек бег гайгырман уряр, йити чыралар янып сөнүп, сөнүп янып вака гызгалаң берйәр. Пелтек бег Арслан ханы уруп йыкяр, сахна ягтыляр. Пелтек бег Арслан ханың хорҗунындан пуллы халтаҗыгыны тапып, депип-депип гидйәр.

ТЕРСА ХОЖА *(өзеленйәр)*. Хай харамзада! Тултук сув эдип еничдов!

АРСЛАН ХАН *(ыңраняр, йүзлери, үсти-башы ган)*. Вах-вах, гүнәсиз еримден эщек кимин урулдым-ов! Увввв!

ТЕРСА ХОЖА. Вай, Пелтек бег сениң хоржунындан пулуны тапып алда!

АРСЛАН ХАН. Эй, Алла, мениң хоржунымда онуң пулы нәм ишлейәр?

ТЕРСА ХОЖА. Оны мен салдым шалар шасы! Хах-хах-ха! Бизиң велаятда огурлык эдйән бири! Урулян башга бири! Депесинден гара гум совруп ишлейән бири, гара дер болуп иййән башга бири!

Арслан хан ганыны сүпүрйәр. Онуң саг гөзи юмрук ялы чиш, додагы чапылыпдыр.

АРСЛАН ХАН. Сен кишиниң пулуны нәме дийип мениң хоржуныма атдың?

ТЕРСА ХОЖА. Вай, мен баякы дүррелериң арыны алмалы дәлми?

Ол гидйәр. Арслан хан ыра-дара уграяр. Аңырдан Хейжаның сеси гелйәр.

ХЕЙЖАНЫҢ СЕСИ. Гыйв, Эпенди! Хай керрух ачмыш дийсе! Мен пакыра … *(сахна гелйәр)*. Аглап-эңрәп обамда дул отырын, би болса шәхерде порс какып йөр!

Арслан ханың ызындан етип, кибтине пенжәе уруп, өзүне дөндүрйәр. Икиси-де хайран.

ХЕЙЖАН *(ичине түйкүрйәр)*. Тоба! Тоба! Мен сениң мелгунларың молласы, Хардежжалың халыпасыдыгыңы билйәдим, асыл сен сыпатыңы-сымматыңам өзгердип билйән экениң-ов! Рас мыррых мысалаңы үйтгетдиңми – шылха-шылха жулуңам үйтгедәймели ахыры!

АРСЛАН ХАН. Еңңе, сен мени бири билен булашдырайдың өйдйән…

ХЕЙЖАН. Вай, инди мен сениң еңңең болдуммы бихая! Хә, сениң харам эшегиң-ә адама өврүлмелимиш, сенем жулуңы тасадып, кешбиңи үйтгедип менден сыпжак болямың?! Жүне түнегиңе Эпенди!

АРСЛАН ХАН. Еңңежан, мен Эпенди дәл!

ХЕЙЖАН *(сынлаяр)*. Дон-чәкмен, көйнек-балак, әдик-телпек Эпендиниңки бор-да, сен нәме дийип Эпенди болмарсың!

Арслан хан онуң Эпендиниң аялыдыгыны билип дегишмек ислейәр.

АРСЛАН ХАН. Еңңежан, билер болсаң Кейкувват солтан Эпендә мүң динар берипдир! Гөрениң Эпенди, жөхитлериң гахбаханасына барып, дәли дүнйәниң дөвраныны сүрүп, тылла совруп ятыр.

ХЕЙЖАН. Хей, мениң ялы хатыны барка, Эпенди гахбахана барармы?

АРСЛАН ХАН. Еңңежан, о ериниң хүйр-мелеклери! Увввв! Молла Эпенди сени сатып гахбахана бараверсин! Биринжиден, Эпенди молла! Икинжиден, Эпенди казы болан адам! Үчүнжиден, мугт дүшен динары вешең-вешең!

ХЕЙЖАН *(агламышлаяр, чыны билен)*. Дөрдүнжиден, о бисырат гарры атасына-да чекипдир!

АРСЛАН ХАН. Дүйн молла Эпенди мениң билен хуммар ойнады! Менем йүз динарыны, үстесине-де гейим-гежимлеринем утуп алдым! Хах-хах-ха!

ХЕЙЖАН *(гөвнүетмезлик билен)*. Сенми? Ай мейит! Ол харам молланы чында чага-да утуп йөр! Эмма хуммарда, мейсирде, садранчда оны иблислериң ишанам, мелгунларың мүдеррисем утуп билмейәр! Дерхал, дүш өңүме,

гахбахана барып молла Эпендини чыкарып берерсиң, ёгса-да мен сени казыда дикил газык эдерин! Молланы утанмыш!… Гыйв, гачҗак-тезҗек болдугың… *(дессе таягы аляр)* майып-мүҗүрип болдугың бил! Онсоң базарда телпегиңи өңүңе атып гедайчылык эдип отурмалы борсуң! Бежит өңүме дүшде, ёргала!

АРСЛАН ХАН *(зала)*. Вах, хенек нәмәңе герекди! Уввввв! Арсландан сыпып Аждарха саташайдым өйдйән…

Арслан ханы өңе салып гидйәр. Чыра сөнйәр.

Казыхана. Ыкрам казы гомпарып, донуна сыгман хат язан боляр. Хейҗан Арслан ханы өңүне салып гелйәр. Онуң юмрук деген гөзи чишип юмулыпдыр. Казыны гөрен Хейҗан-да, Арслан хан-да хайран. Казы олара середейинем диенок.

ХЕЙҖАН *(есер)*. Вай, казы ага шәхериң казысы болайдыңмы?

КАЗЫ *(Хейҗана бакып)*. Хай Хейҗан гелин, энтек мен везирем болян! ***(хат язан боляр)***.

ХЕЙҖАН *(юваш)*. Эй Аллаҗан, Алла ялкасын-ов сени! Асыл сервихисарлылары би найынсапдан халас эдәйдиңми?.. Шәхерлилериң болса хакындан чыкыпсың Аллаҗан! *(гаты)* Казы ага, ынха шу залым молла Эпендини өлдүрип, гейим-геҗиминем талапдыр!

КАЗЫ. Нәме? Нәме? Эпендини өлдүрипми?

ХЕЙҖАН. Өлдүрипдир, талапдыр!..

Казы бегенҗини букуп билмән сахнаның төрүнде ики яна зовзанаклаяр.

КАЗЫ *(өз-өзи)*. Асыл Эпенди өлдүрилди дийсене! Пах-пах, пах, молла Эпенди түкгердилди дийсене! Агзына ичяның сырты гойлан масгарабаздан дындык дийсене!.. *(Ол бирден ылгап гелип, Арслан ханың якасындан эбшитләп силкеләп башлаяр)* Ай гуррумсак, Румыстаның буйсанҗыны өлдүрип атаң агтамыды сениң?! Рума-Шама, Эйрана-Турана, мешхур Эпендини өлдүрип энең гызмыды сениң?! *(бар гүйҗи билен силкейәр)* Келлесини чапып өлдүрдиңми, ода якып өлдүрдиңми, богуп өлдүрдиңми?

АРСЛАН ХАН. Казы ага… *(алҗырап айдып билмейәр.)* Казы ага, мммм…

ХЕЙҖАН. Өлдүрипдир! Өлдүрипдир!

Гамчысын шарпылдадып гулам гелйәр, Арслан хан эли билен, херекети билен каза пул эмлеҗекдигини дүшүндирҗек боляр, эмма казының үнси Хейҗанда.

АРСЛАН ХАН. Мен өлдүремок казы ага… Мен… мен…

ХЕЙҖАН Казы ага, мен гидиберейинми?

КАЗЫ. Аркайын гит! Мен бу ганхорың хамындан депрек эдип тоюңда саз чаларын!

Хейҗан гиден ялы эдип, ширма доланяр. Саз.

АРСЛАН ХАН. Казы ага…

КАЗЫ. Дүшүндиршиңи Хеңкир билен Мүңкүре айдарсың! *(Арслан хан отурып, долагыны чөшләп йүз динар чыкарып каза берйәр)*. Эй гуррумсак, Румыстаның гуванҗыны өлдүрип йүз динар билен менден сыпармың! *(ол икинҗи долагыны чөшләп, йүз динары берҗек боляр, гөрсе үстүне Хейҗан абанып дур.)*

ХЕЙҖАН. Хә, ынсабыны ювудан харам казы! Диниңи, иманыңы, пыгамбериңи, Худаңы сатып отырмың?

Мен сени Арслан шага айдып, хамыңы сыпыртмасам Хейҗан болмадыгым! *(гидйәр)*

КАЗЫ *(перяда башлаяр)*. Вай багтым ятды! Вай, вай Худай тутды! *(Арслан хана гыгыряр)* Ай, гуррумсак, өлдүрмәге Эпендиден башга адам тапмадыңмы? Эпендиниң хатынының арвахдыгыны билмейәмиң сен! *(ойланяр)* Гидейин, Аллак беги тапайын! Вах-вах, дүшүп йөрен гүнүми? *(гапыдан чыкып барярка)* Гуламлар, ганхоры эшек енҗен ялы енҗиң!

Гидйәр. Чыра сөнйәр.

АЛТЫНҖЫ ГӨРНҮШ

Эпенди тагтда отыр, янында солтан. Саз. Гыкылык-галмагал гүйҗейәр. Сыддых бег Хейҗаны көшге гойбермеҗек боляр. Хейҗан гыгырып, хайбат атып, Сыддых беге баш бермейәр.

СЫДДЫХ БЕГ. Мен саңа көшке гирмек болмаяр диййән!

ХЕЙҖАН. Мен саңа молла Эпенди таланыпдыр диййән! Мен саңа молла Эпенди өлдүрилипдир диййән!

Хейҗаны гөрен Эпенди зөвве галяр, солтан эгнинден басяр.

ЭПЕНДИ. Охо-хо-ов! Хатыным! Гечевер тагта хезрети солтаным! Аждарха гелйәр. Албассы… гелйәр.

СОЛТАН. Горкма, Арслан ша, горкма!

ЭПЕНДИ. Горкҗак! Ол арвахдан горкмадыгың иманы ёкдур!

Сыддых бег налач галяр. Хейҗан агламышлап, Эпендә тагзым эдип арза башлаяр.

ХЕЙҖАН. Шалар шасы Арслан ша *(шеррайлык билен аглаяр, йөне ашак бакып.)* Я Эпенди өлдүрилипдир, я таланыпдыр! Вай, багтым ятандыр-ей!..

ЭПЕНДИ. Гелин, сен ким борсуң, ханы көшеш-де нәм боланыны айдып бер!

ХЕЙҖАН. Шалар шасы, мен молла Эпендиниң хатыны, Сервихисардан! Сенем оны танаярсың шахым! Баяк кырк дүрре-де урдурыпсың! Танап урдуран болсаң-да, танаман урдуран болсаң-да хакындан чыкыпсың! Кырк гүндир өйден чыканына, нireде отлап, нireде сувлап йөр, мелгун билсин! Ахырам өлдүрилипдир, юрт Эпендисиз, Сервихисар молласыз, Хейҗан пакыр әрсиз галыпдыр! Вай, вай, шалар шас-ееййй!

Ол аглап, делалат агтарып башыны гөтерйәр. Эпендини гөрүп илки доңяр, соң ярым яш гөзлерини ачып юмяр, гыңаҗы билен яшыны сүпүрйәр. Солтан вака йылгыряр.

ХЕЙҖАН. Вай, сакгалыны серке иймиш, мелгуна-албасса уймуш! Вай, мунуң чагалары аҗындан өлүп йөр, иллер мунуң патасыны алып йөр, би маңлайыгара болса хекеме чыкан даззаркел ялы җоңкарып тагтда отыр! Вах, вах, мен ган аглап айтмадыммы, болуп йөршүң шу болса, ахыры бир беланың үстүнден барарсың дийип! Ахыры беланың үстүнден барып дындың герек! Анха, ахыры эесиз ит ялы өлдүрилипсиң!..

ЭПЕНДИ. Эй хатын, сен шалар шасына нәмелер дийип дурсуң?

ХЕЙҖАН *(мөлерилйәр)*. Сен шалар шасы Арслан шамы?

ЭПЕНДИ *(самсыклыга саляр)*. Серет, сениң Эпендиңде шулар ялы зер-зербап парча дон бармы? Шулар ялы тылла җыга бармы? *(эллерини гөркезйәр)* Шулар ялы гөвхер, зүмеррет гашлы йүзүклер бармы?.. Аклы чашан хатын, сен киме Эпенди дийип дурсуң?!

ХЕЙҖАН *(зала)*. Мен муңа бир томаша гөркезейин-ле! *(Эпендә)* Вай, шалар шасы Арслан ша, Эпенди диен махлугың ити ёк-да ялагы бар, эшиги ёк-да ямагы бар! Эпенди диен махлук Румуң-Шамың ойнатгы масгарабазыдыр! *(Эпенди чыдаман хер хили боляр)* Эпендиниң сагындан серетсең *(туруп сагындан середйәр)*

шагала, солундан серетсең *(солундан середйәр)* кабана, алнындан серетсең эшекяссыга меңзейәндир! Эпенди диениң лалла хелейгулылар!

ЭПЕНДИ. Хей-хей хатын, молла Эпенди сениң адамың дәлми?

ХЕЙҖАН. Вай, сыртлан ялы каңкап йөрен Эпендә хелей нәмә герекмиш! Эпенди мениң пултапарым, күлатарым, кечекакарым, гулум-талабанымдыр!

ЭПЕНДИ. Тоба! Тоба!

Солтан мыс-мыс гүлйәр.

ХЕЙҖАН. Хә, "шалар шасы Арслан ша" җаныңа батайдымы?! Эпенди, Эпенди, мениң гөз дийип гөтерип йөреним мәздир-ә! Мениң келле дийип гөтерип йөреним харам казының селлесидир-ә! Сени өлдүрип, хамыңдан хамчарык тикселер җыгыллык базарда аяк ызыңдан танап алмаянмы мен? Дерхал дүш өңүме, Агабай агсагың майрык хелейи ялы ал-яшыл парча чүмүп отурман!

Эпенди алҗыраяр, солтан йылгыряр, сахна гараляр.

Вака дергәхде гидйәр. Дийсең бай гейнен Ялан Эпенди көшке гирҗек боляр, Сыддых бег серимсал хайран.

СЫДДЫХ БЕГ. Сен сервихисарлы молла Эпендими?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хав-ва! *(хер сөзи басым билен айдйәр)* Мен сервихисарлы молла Эпенди! Мени шалар шасының янына гойбер!

СЫДДЫХ БЕГ *(чете).* Мениң ишим гайдыпдыр! Дәлирәпдирин!.. Җынлырапдырын!.. Нәдип җынлырамарсың! Арслан шаның лыбасыны гейип молла Эпенди тагтда отурса! Хей, дүнйә бащак дөненде Эпендини тагта чыкарарлармы? Ери, мен танамадым, беглер танамандыр диели, атасы хезрети солтан оглуны танамазмы? Хезрети солтан масгарабаз Эпендә "оглум, шалар шасы Арслан ша" диерми?.. Ынха, би заңңарам мен Эпенди дийип дур! *(Ол гоша юмругы билен келлесине доңдурып башлаяр)*

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хов-хов бег йигит, саңа нәм боляр?

СЫДДЫХ БЕГ. Шах чыкҗак боляр! *(уряр)* Маңа шах чыкҗак боляр!!!

Ялан Эпенди оны дәлидир өйдйәр, сахнаның төри ягтыляр.

Хейҗан тагтда отуран Эпендиниң дашындан айланяр, сынлаяр, ысгаяр,

ХЕЙҖАН. Сен шу сыпатың-сымматың билен, шу ысың-кокуң билен Эпенди болмазмың? Шалык лыбасларыңы чыкар-да, җулуңа гирип түнегиңе җүне!

СОЛТАН. Саклан гелин! Сен адамың молла Эпендини көпүң өңүнде сатманмыдың нәме?

ХЕЙҖАН. Сатдым, акмак хырыдар душды, гүзледип сатдым!

СОЛТАН. Тоба, тоба! Хей хатынам адамсыны сатармы?

ХЕЙҖАН. Җан ага, хазына-депинесиниң хасабына билмейән бир кемакыл "Хезрети солтан Эпендини алып гел!" дийди дийип дызап дур. Менем Эпенди "гайдып шаның солтаның чакылыгына гитсем, хатыным талак" дийип шерт этди дийсем-де дызап дур. Онсоң ак базарда гара шая өтмеҗек Эпендини сатайдым-да.

СОЛТАН. Сатан болсаң болупдыр-да, индикиң нәме?

ХЕЙҖАН. Вай, җан ага мен өз янымдан "Кейкувват солтан баран бадына Эпендиниң аласамсыкдыгыны билип ковуп гойбәр өйтдим-дә! Мен ниреден билейин хезрети солтаның Эпендиденем самсыкдыгыны! Мен ниреден билейин онуң ойнатгы Эпендини велаята патыша этҗегини?!

СОЛТАН. Кейкувват солтан самсыкмыдыр?

ХЕЙҖАН. Вай, Кейкувват солтан самсык болмаса җалатай оглуны велаята патыша эдермиди?!

СОЛТАН. Арслан ша җалатаймыдыр?

ХЕЙҖАН. Шалар шасы Арслан ша җалатай болмаса уруш-говга ёк заманы велаяты гарып дүшүрермиди ?

ЭПЕНДИ *(зөвве галяр).* Эй акмак хатын, сен ким билен гүрлешип дураныңы бир билйәмиң? Сен хезрети Кейкувват солтан билен гүрлешип дурсуң!

ХЕЙҖАН *(ики голуны быкыныңа уряр).* Хә, би аксакгал Кейкувват солтан болса, сенем шалар шасы Арслан ша болсаң, йитен эшегиңем Бурсада казы болса, менем биби Мерйемдирин!

ЭПЕНДИ. Нәме? Нәме? *(чете, дашындан ойланяр)* Хах-хах-ха, асыл йитен эшегим Бурсада казы болупдыр дийсене! Хай харам, товшан гулак дийсе! Казылыкдан сөз ачсам, отуны-сувуны гоюп, гулагыны кеердер дурарды, асыл хакыны-хешдегини бермән, казылыгы өвренип йөрен экен-ә!

Сыддых бег гелйәр, ол Эпендини сынлаяр.

СЫДДЫХ БЕГ. Шалар шасы Арслан ша, сервихисарлы молла Эпенди гелди!

ЭПЕНДИ. Нәме? Нәме? *(Сы дых бег Эпендини габак астындан сынлаяр)*

СОЛТАН. Хейҗа гелин, яңы Эпендини өлдүрипдирлер диймәнмидиң?

ХЕЙҖАН. Вай, гаты өлдүрен дәлдирлер-дә! Габрыны чуң эдип, ибалы гөмен дәлдирлер-дә! *(чете)* Эй, Алла эдип йөрен ишиң нәме сениң? Эпендиниң эшегини адама өвүр сен!.. Гарып Эпендини безәп-беслəп тагта чыкар сен! Инди би Эпенди нирәниң гүҗүгикә?!..

СОЛТАН *(йылгыряр).* Хейҗа, гелин, өлдүрилен Эпендем-ә гелйән ялы-ла? *(Сыддых беге үмлейәр, ол гидйәр)*

ХЕЙҖАН. Ай җан ага, дүнйә дүңдерлипдир дүнйә! Гөрерсиң, Худайҗан тагтыны мелгуна алдырандыр, ёгсам Эпендиниң эшеги адама өврүлермиди, ёгса Эпенди тылла тагта чыкармыды? Ёгса өлдүрилен Эпенди җулуны тасадып гелермиди? Дүнйә терсине дүңдерленде сенем хезрети солтан болуп гал!

Эгни халы хорҗунлы бай хем беземен гейнен ялан Эпенди гуҗак ачып йылгырып гелшине дабаралы сөзлери айдып, тагзым эдйәр.

СОЛТАН *(зала)*. Томашаның улусы инди болар!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Ширлериң шири, әрлериң әри, мерданаларың мерданасы, шаларың шасы, гелҗекки Рум солтаны Арслан ша ишлериң ровач, ёлларың рөвшен, иллериң абадан, юрдуң беркарар болсун! Сени Худайым ялкасын, сенем рум халкыны ялка! Маңа ойнуң-хенегиң, дегишме-гүлкиниң пири, шады-хоррамлыгың Худайы молла Эпенди диерлер!

ЭПЕНДИ. Сен шо-ол сервихисарлы молла Эпендими?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хав-ва, гөк эшеги билен, шеррай Хейҗан хатыны билен гөни тарыха гирип гиден Хоҗа Насыреддин молла Эпенди мен!

ХЕЙҖАН *(зала).* Эй, Аллам, тагтда бир Эпенди отыр, зынданда бир Эпенди ятыр, ынха-да ене бир Эпенди! Дүнйәни Эпенди алыпдыр, мен пакыр болса дул отырын!

ЭПЕНДИ. Молла Эпенди, мен Хоҗа Насыреддин молла Эпенди ярлыклы гарып, җулуны тасадып йөрен каҹак дийип эшидердим-ле!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Гарыпдым, кащакдым, пакырдым, пукарадым, себәби мен жебри-жепа чекип, Румыстана, Шамыстана, Эйрана, Турана, гүлки тохумыны экердим. Инди хайсы оба-кенде, шәхере-гала, той-мейлисе барсаң, иллер Эпендиниң шорта сөзлерини айдышып ала яздыр! Мен пакыр инди яса-пата-да барып билемок, мени гөрен халайыклар пыңк-да пыңк! Мен инди көп вагт бәри экен гүлкүлеримиң хасылыны йыгнап, бай болуп йөрүн!

ЭПЕНДИ *(хайран)*. Нәдип?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хәзир гөркезәерин! *(поза гирйәр)* Хов шалар шасы Арслан ша, беглериң билен молла Эпендиниң шорта сөзлерини, варсакыларыны, гүлкүли гүррүңлерини айдып гүлүшйәңизми? Гүлүшйәңиз! Эйсе ол гүлкүлериң, шады-хоррамлыгың бахасыны ким бермели? Шалар шасы, сен шалар шасы болуп, Румыстаның мирасдар солтаны болуп мүң динарам бермежекми молла Эпендә!

ЭПЕНДИ. Хазынадар, молла Эпендә ики мүң динар бер!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Молла Эпендиниң хатынына-да бериң!

ЭПЕНДИ. Молла Эпендиниң хатынына-да ики мүң динар бериң!

ХЕЙЖАН *(зала)*. Эй Аллам, ниже саны Эпенди ярадып, бирини тагта чыкарып, бирини бай эдип, акмагынам мениң мүлкүме атаян экениң-ов!

СОЛТАН. Хов молла Эпенди, сен Эпенди болуп янында дуран хатыныңам танамадыңла! Хейжан хатынам сени танамады!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хейжан пакырым мени нәдип танасын? Хейжан пакыр мени өмүр жулуң ичинде гөрди! Мен Хейжан хатыны кайдан танайын? Байлык дийип, гүлкимиң хасылыны йыгнайын дийип өйден чыканыма нижеме вагт болды! Хах-хах-ха! Мен инди депсең депренмез бай! Хей мен Хейжан хатыны танарынмы? *(Хейжана баш эгйәр)* Байлыгым, гара башым саңа садага болсун!

Сыддых бег херсине ики мүң динарлы халта берйәр.

ЭПЕНДИ. Алың, тоя ярасын!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Йөр Хейжа бай, гидели!

ХЕЙЖАН *(Эпендиниң гулагына)*. Сен гулагыңы салла-да тагтда отур, мен болса бай Эпенди билен гидип… Хех-хех-хе!

ЭПЕНДИ *(аялының гулагына)*. Хей-хей, хелей пачагыңы пытрадарын!!!

ХЕЙЖАН *(гулагына)*. Сайла:я тылла тагты я-да гарабагт Хейжаны!

ЭПЕНДИ. Сыддых бег, молла Эпендини мыхманжая алып барың-да, шалык зыяпатыны эдиң! Хәзир менем барарын!

Сыддых бег Ялан Эпендини алып гидйәр, солтан улудан дем аляр.

ХЕЙЖАН. Вай, мен мелгуның энекеси, иблисиң эжекеси, арвахың элтиси болуп сени дагы сөзүнде тутманмы? Ёк, мен Эпенди дәл дийсеңем гитдим, аллаха шүкүр Аллажан дүнйәни Эпендиден долдурып ташлапдыр!

Солтан йылгырыяр, Эпенди хашлап Хейжана янымда отур дийип ышарат эдйәр. Хейжан хантагтада дуран экзотики мивелере эл узадяр, Эпенди элине какяр.

ЭПЕНДИ. Дегме!

ХЕЙЖАН. Вай, өмрүмде гөрмедик мивәм экен, ийип гөрәейин!

ЭПЕНДИ. Ийме, соң хер гүн иесиң гелер!

ХЕЙЖАН. Сүйжүми? Дадып гөрәйин-дә!

ЭПЕНДИ. Мениң кепиме ынанай-ов, яман сүйжи!

ХЕЙҖАН. Вай, онда чагаларымыза бир алайын-да!

ЭПЕНДИ *(өр-гөкден гелйәр)*. Дур-ла, дур-ла, бизиң чагамызам бармы?

ХЕЙҖАН. Болмаса болар-да! Анналашыберсек, шенбелешиберсек… сынам чагадан долы!

ЭПЕНДИ. Чагамыза-да ийдирме! Бир ийсе, ене ийҗек дийип аглар! Чагамызы аглатмаҗак болуп, мен өмрүме патыша болуп отурайынмы?

ХЕЙҖАН. Вай, асылха сен нәдип патыша болдуң?

ЭПЕНДИ. Мен саңа айтсам, сенем хемме ерде айдарсың!

ХЕЙҖАН. Вай, мен геп гездирип йөрен хелеймидирин?

ЭПЕНДИ. Боля, мен саңа айдайын, эмма кимдир бириниң янында айдайсаң…

ХЕЙҖАН. Билмән айтсамаммы?

ЭПЕНДИ. Билмән айтсаңам, багтың ятар! Мен-ә галан өмрүме Арслан ша болуп тагтда отурмалы борун, сенем дул галарсың!

ХЕЙҖАН. Тоба, тоба! *(якасына түйкүрйәр)*

ЭПЕНДИ. Арада Арслан хан маңа кырк дүрре чекдирди, оңа-да Худайҗаның гахары гелип, Хыдыр ата билен Ыляс атаны иберипдир! Солтаның дергәхине гитмели дийип өйүмизе баран Баят бег Хыдыр ата, бейлекиси Ыляс ата экени!

ХЕЙҖАН *(гүлйәр)*. Онда сени йүз бахаңа сатып чүркәп гойберени Хыдыр ата экен-дә! Болмана тыллаң-теңңәң хасабыны биленогам дийдим-ле!

ЭПЕНДИ. Анха Хыдыр ата мени тылла тагта чыкарды, Ыляс ата болса Арслан ханы мениң җулума салып "җебри-җепаңы чекип гүнәңден йүлүнйәнчәң, Эпенди болуп сергезданлык эт" дийип ковуп гойберди!

ХЕЙҖАН. Вайй, вайй, онда мениң багтым ятыпдыр-да! Арслан хан хачан согап газанып, хачан гүнәсинден йүлүнҗек! Вай, мен өмрүме дул отурмалы дий-де гутар-да!

ЭПЕНДИ. Өмрүңе дул отурмаҗак болсаң, Худая ялбар! Ол пулы гарып-гасарлара, етим-есирлере пайла!

ХЕЙҖАН *(якасына түйкүрйәр)*. Тоба, тоба! Шол харам эшеги сатын алып гелелиң бәри гөренимиз гөрги болды, вай мен бир гидейин-әй! Хызматкәрлер, тагтырованы хәзирләң!

Гидйәр, солтан гүлйәр, Эпенди йылгыряр. Чыра сөнйәр.

ДОКУЗЫНҖЫ ГӨРНҮШ

Сахна алагараңкы. Аллак бег дүнйә сыгман самрап йөр.

АЛЛАК БЕГ. Аллак бег, Аллак бег, багтың ятып, ишиң гайдып йөрен болаймаса!.. Хезрети солтан йөнелиге гелен дәлдир!.. Масгарабаз Эпенди йөнелиге тагта чыкарылан дәлдир!.. Арслан хан йөнелиге Эпендиниң җулуна гирен дәлдир! Ол Эпенди болуп велаята айланыберсе бир пыссы-пыҗурлыгымы билмесе билер!.. *(Ол маңлайына юмруклаяр)* Хай акмак Аллак бег, канагатыңы йитирип небсиңи ювутдың, инди небсиңем сени юудайса герек! Акмак, Аллак бег, акмак сен! *(Маңлайына уряр)*

Садык бег гөзлерини хөвлендирип гелшине оны сынлаяр.

Садык бег: *(Горка, юваш)* Эй, Алла! Сенем зыян тапындыңмы, Аллак бег?

Аллак бег мөлерип оны сынлаяр, бирден башга кешбе гирйәр.

АЛЛАК БЕГ. Сен мениң поссуҗакдыгыма бакма, өкүз ялы бир сүссем серрелер ятарсың Сыддых бег! *(Өкүзе өйкүнйәр).*

СЫДДЫХ БЕГ. Тоба! Тоба! Дүнйәни дәли ал-дов!

АЛЛАК БЕГ. *(Ойланяр, чете).* Раст айтды! Мен зыян тапыныпдырын! Дәлдирәпдирин! Хезрети солтан рехимдардыр! Рехимдардыр! *(Сыддых беги сынлаяр).* Сен гараш, мен шахымы алып өкүз болуп гелейин!

Ол гидйәр, Сыддых бег келлесини юмруклаяр. Пелтек бег билен казы гелйәр.

ПЕЛТЕК БЕГ. Сыддых бег, нәдип йөрсиң?

СЫДДЫХ БЕГ. Менми? /*Пелтек бегиң алкымына дыкылып баряр, пышырдаяр*/ Мен җынлырап йөрин!.. /*гидйәр, ене ызына гелип өңки хөрпде пышырдаяр*/ Аллак бегем җынлырап йөр*!* /*гидйәр, эсли йөрәп ене ызына гелип пышырдаяр*/ Сен хем җынлырап йөрсиң?

ПЕЛТЕК БЕГ. Багты чүвүп сахыпдиван болан Пелтек бег җынлырармы?..

СЫДДЫХ БЕГ. Пелтек бег, сен-де җынлырарсың, казы сен-де җынлырарсың! /*икисиниң алкымына дыкылып пышырдаяр*/ Тылла тагтда молла Эпенди отыр! (*Икиси вахахайлашып гүлйәрлер.*)

КАЗЫ. Алнында-да шеррай Хейҗан хатын ракс ойнап йөр!

СЫДДЫХ БЕГ /*гыгыряр*/. Мен сизе Худай чапсын диййән!

ПЕЛТЕК БЕГ /*юваш*/. Сен гел-гел инди тагтда отуран Арслан шага мүңкүрмиң?!

СЫДДЫХ БЕГ. Тагтда Арслан шаның орнуна Эпенди отыр!

ПЕЛТЕК БЕГ /*газаплы*/. Сыддых бег, Худая мүңкүр болсаң бол, перишделере мүңкүр болсаң бол! Эмма Арслан шага мүңкүр болсаң хыкыртмагыны чейнәерин!

КАЗЫ. Мен кекиртмегиңи чейнәерин!..

Казы, Пелтек бег гидйәр.

(*Сыддых бег пулларыны зор билен аляр*)

СЫДДЫХ БЕГ. Адам ата-да болсам бер пулларымы!

КАЗЫ. Ынха инди сен Худайсыз межус болуп гөрүнйәрсиң! Хах-хах-ха!

Сыддых бег айланып сахна гелйәр, Сыддых бег гошаюмругы билен бейнисине уряр.

СЫДДЫХ БЕГ. Эй, Аллам яңы баш везир болан чагым аклымы апарма!

СОЛТАН (*гелйәр*). Хов Сыддых бег, бейниңе гурт дүшдүми?

СЫДДЫХ БЕГ. Ёк, бейниме гудуз гирипдир! Хезрети солтаным, сен хезрети Кейкувват солтанмы? (*солтан баш атяр*). Мен Сыддых бегми? (*солтан баш атяр*) Тагтда отуранам шалар шасы Арслан шамы?

СОЛТАН. Хава!

СЫДЫХ БЕГ. Болҗагым болупдыр! Келләми җын-арвах алыпдыр!

(гүрзүси билен келлесине доңдурып башлаяр, солтан йылгыряр. Сыддых бег гидйәр)

Чыра сөнйәр.

Зер-зарбап лыбаслы хакыкы Арслан хан тагтда отыр, янында Сыддых бег. Солтан билен Баят бег икинҗи гатда гүллере дуланып томаша эдйәр.

АРСЛАН ХАН. Сыддых бег, перман! *(Сыддых бег язяр)* Велаятың әхли ханларына, хәкимлерине, беглерине! Шу гүнден шейләк екеҗе раят ач-галлач болуп, хорлукдан арз этсе, шол обаның ханына-бегине бәш мүң динар җериме! Җеримәни гарып-гасарлара пайламалы!

СЫДДЫХ БЕГ *(өр-гөкден гелйәр).* Шалар шасы ол перманы бердиң ахыры…

АРСЛАН ХАН. Хачан?

СЫДДЫХ БЕГ. Үч гүн мундан өң, шалар шасы!

АРСЛАН ХАН. Перман! Хер обаның, кендиң, шәхериң, галаның әхтияч аммарындан гарып-гасарлара җан башына ики батман бугдай пайламалы. Арпа, бугдай бишйәнчә халк хорланмалы дәл! *(Сыддых бег аңк болуп Арслан хана сын эдйәр)* Нәмә язмаясың Сыддых бег?

СЫДДЫХ БЕГ *(горкяр, чете)*. Эй Алла, көшкде мелгун кыямат томашасыны гуряр! Арслан ханың сыпаты-сымматам, кадды-каматам гүнде-гүнаша үйтгәп дур! Еди җанлы Худай ёлуна!.. *(горка)* Хезрети хан, ол перманам бердиң ахыры!

АРСЛАН ХАН. Хай, хушум гурсун! Сыддых бег, шу гүнлер келләме таяк деген ялы…

СЫДДЫХ БЕГ. Меңкә гүрзи деген ялы…

АРСЛАН ХАН. Тәзе перман! Молла Эпендини везир беллемели!

СЫДДЫХ БЕГ *(өр-гөкден гелйәр)*. Кими?

АРСЛАН ХАН. Молла Эпендини везир беллемели! Нәме дүшүнмедиңми? *(гидйәр).*

СЫДДЫХ БЕГ. Вай, везир мен ахыры! *(гөге бакяр)* эй, Аллам Арслан ханың даш-кешбини, сыпатыны-сымматыны нәче үйтгетсең үйтгет, эмма аклына дегме! Эй, Аллам, би ничик вака? Үч гүн мундан озал ол мени баш везир беллейәр, индем ишимден айырман, молла Эпендини баш везир беллейәр! Хей шылхасыны ашырып йөрен масгарабаз Эпендинем везир гоюп бормы?! Я Арслан ханың айдянлары маңа терс эшдилйәрмикә? Я Арслан ханам, менем дәлирәп йөрмикәм? *(гошаюмругы билен келлесине уряр)* Дәлирәндирин! *(гүрзүси билен уряр).*

СОЛТАН *(ёкарда).* Молла Эпенди томаша гөркезйәр-ов! *(Баят икиси гүлйәр).*

Чыра сөнйәр.

Хейҗан дәлирән ялы сахнаның өңүнде ики яна зовзанаклаяр.

ХЕЙҖАН. Гыйв, гыйв, иллер-ә, гүнлер-ә! Дайы, дайза егенлер-ә! Доганлар-а-догмадыклар-а! Мениң җанаҗан адамым, мәхрибан адамым тагта чыкып патыша болды! Гөроглыдан герчек, Горкут атадан дана адамым патыша! Хех-хе-хе! Мениң адамым асылзадалыгың мәхек дашы, ынсаплылыгың, ынсанперверлигиң, адалатлылыгың, халаллыгың, өлчег бирлигидир! Иллер-ә-улуслар-а, якынлар-а, алыслар-а, той тутуң, байрам

эдиң, мундан буяна сиз дөвлетли дөвранда яшарсыңыз! Мениң сөвер йигидим патыша, мен болса мелике!

Ол аңырдан гелйән Терса Хожаны гөрүп бегенийәр, ылгап өңүнден чыкяр.

ХЕЙҖАН. Йүвүрҗим, Терса бегим, сөйүнҗи, агаң Эпенди тагта чыкып патыша болупдыр.

ТЕРСА ХОҖА *(мөлерйәр).* Еңңеҗан, сен ялңыш эшидипсиң! Молла Эпенди сегпаразларың пыгамбери болды! Ёвпаразларың Худайы болды!..

ХЕЙҖАН *(хайран).* Вай, йүвүрҗим, сенем ынанаңокмы?

ТЕРСА ХОҖА. Еңңеҗан, айдып дуран кепиңе өзүң бир ынанямың?

ХЕЙҖАН *(лапыкеч).* Җук! Йөне мен Эпендиниң тагтда отураныны гөзүм билен гөрдүм-дә!

ТЕРСА ХОҖА. Адамың Эпенди болса… дәлирежегиңи билйәдим, эмма бейле чалт дәлирәрсиң өйтмейәдим-дә!

ХЕЙҖАН *(терсден гопуп газаплы гыгыряр)* Эпенди нәме дийип патыша болмалы дәлмиш?

ТЕРСА ХОҖА. Еңңеҗан, Худайың арзылан, башыны сыпалан Адамы патыша боляндыр!..

ХЕЙҖАН. Вай, сениң ялы гаты тойнак, харгулакдан адам эден Худайым Эпендини патыша эдип билмезмишми?

ТЕРСА ХОҖА. Еңңеҗан, Гүн Гүнбатардан догуп, Гүндогарда яшыпдыр дийсең ынанайын, тилкилер мечҗитде ымам болуп, шагаллар казылык эдйәр дийсең ынанайын, сен перилериң патышасы болдум дийсең ынанайын, эмма Эпенди патыша болупдыр дийип хич кими ынандырып билмерсиң!

ХЕЙҖАН. Сен гөзлериңе бир ынанямың капыр? Дүш өңүме, мен саңа тагтда отуран Эпендини гөркезейин!

ТЕРСА ХОҖА. Эпендиниң тылла тагтда отураныны гөрсе, гөзлериме-де ынанман!

ХЕЙҖАН. Сен гүлен болма, энтек сениңем нәгүне дүшҗегиң белли дәл.

ТЕРСА ХОҖА *(дикан сынлаяр).* Еңңеҗан, Эпенди тагтда отуран болса, сен нәме мелике дәл?

ХЕЙҖАН. Вай, аклыңдан айланайын, Эпенди патыша болуп отырка, мен нәме дийип мелике дәл! Йүвүрҗим, дүш өңүме, сен мениң мелике болшума томаша кыл! *(гидйәрлер).*

Сахнада Арслан хан маңлайыны аясына гоюп пикире батып тагтда отыр. Терса бег билен Хейҗан барып оны сынлаяр. Ёкардан солтан хем Баят бег сынлаяр.

ХЕЙҖАН *(юваш, эмма кесгин).* Серет, терса, капыр, сегпараз, мүлхит, межус! Эпендиниң патыша болуп тылла тагтда отуршына серет!

ТЕРСА ХОҖА *(сынлаяр)*. Еңңеҗан, ол… ол Арслан хан ахыры…

ХЕЙҖАН *(гапдалдан сынлаяр)*. Вай, Эпенди эййәм нәдип Арслан хана өврүлдикә? Эй, Алла! *(Арслан хан олары гөрйәр)* Сен… сен хезрети Арслан ханмы? Хакыкы Арслан ханмы?

АРСЛАН ХАН. Хава, мен хакыкы Арслан хан, еңңеҗан!

ХЕЙҖАН *(Арслан ханың аркасына батлы шапбат чаляр, ол увлаяр)*. Вай, сен догруданам хакыкы Арслан хан экениң-ә! Вай, Арслан хан хакыкы Арслан хан!

АРСЛАН ХАН *(зөвве галяр).* Уввввв! Еңңеҗан, ягырным шүдүгәр ялы, дүе йөресе-де бүдүрәр ялы!

ХЕЙҖАН. Вай, доганҗыгым, гөзүң айдың! Гүнәнден йүлүнип Арслан хан болан ериң боляр! Дур, мен бир үстүнден тылла сечейин!

АРСЛАН ХАН. Хах-хах-ха! Бай, томаша бол-дов!

ЭПЕНДИ *(өз җиндесинде гелйәр)*. Арслан хан, сен Хейҗана саташып урлуп сыпан болсаң той бер, мен ынха, өлүбем сыпып билмән йөрүн! *(гүлйәр)*

ХЕЙҖАН. Сенем инди хакыкы Эпендими? *(Эпенди баш атяр)* Вай-вай, гөзүңиз айдың! Мен пакыр ахыры хакыкы Эпендили болдум-ов!.. Хакыкы Эпендиниң аялы болдум дийибем тылла сечип йөрмели болдум-ов! *(Арсланың ве Эпендиниң үстүнден тылла сечйәр).*

Ёкарда солтан билен Баят бег гүлйәр.

ОНУНҖЫ ГӨРНҮШ

Сахнада солтан билен Баят бег сола середип дур.

БАЯТ БЕГ. Хезрети солтаным, ол гуррумсага нәме чәре гөрерис?

СОЛТАН. Гуррумсакмыдыр ол?

БАЯТ БЕГ. Вей, ол гуррумсак болмаса мен Эпенди диермиди, Эпендиниң Эпендилигини алып, Эпендиниң ады билен байлык йыгнап, Эпендини иле-гүне вежера эдермиди?

Ялан Эпенди гелип эллешип саламлашяр. Сага середип гүлйәр.

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хах-хах-ха! Ол җулуны тасадып гелйән шылха бела көшкүң гарантгасымыдыр?

БАЯТ БЕГ *(есер йылгыряр)*. Ол сервихисарлы молла Эпендидир.

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Бәх-хә! Шол сервихисарлы акмак Эпендимидир?

СОЛТАН. Мыхман ол акмакмыдыр?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Акмакдыр ол! Акмагың акмагыдыр ол! Ёгсам җүмле-җахана мешхур халына уфласыны ашырып йөрермиди?

ЭПЕНДИ *(гелйәр, саламлашяр)*. Овуф, хезрети солтаным, җиндәми гейип дүнйә яңадан гелен ялы болайдым-ов!

БАЯТ БЕГ. Мыхман, таныш бол! Сервихисарлы Хоҗа Насыреддин молла Эпенди!

СОЛТАН. Румыстаның буйсанҗы, акылдар Эпенди!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Айрың-айт, мундан акылдар-да болмаз, Румыстаның буйсанҗы-да!

БАЯТ БЕГ. Гынансак-да хакыкы Эпенди шул!

Хейҗан гелйәр, ол голуны булап Эпендини янына чагыряр. Эпенди гидйәр.

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Солтаным, хезрети солтаным, гарып юрдуң гедайы ялы үфласыны ашырып йөрен Эпендә акылдар, Румыстаның буйсанҗы диймәге утанмаяңызмы? Эгер ол киши хакыкатда акылдар болян болса, юрдуң буйсанҗы болян болса хан-беглер, онуң аладасыны этмезмиди? Җүмле-җахана мешхур молла Эпенди җулуны тасадып йөрермиди!

СОЛТАН. Мыхман мундан гелдиң-ов! *(Эпенди гелйәр)*

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Арада Бабаҗан пириң патасында шылха-шылха Эпендини гөрүп дашындан утандым! Байлыгымдан утандым, юрдумдан утандым, солтанымдан утандым! Молла Эпенди юрдумызың буйсанҗы, халкымызың зыбаны, гөзи-гулагы, акыл-парасады! Эпенди җүмле-җаханың, халкың, юрдуң аладасыны эдер, эмма өз аладасыны этмелидирем өйтмез!

Молла Эпенди халка ховандар, иле хоссар болар, эмма өзүне хоссар герекдир! Мен өе барып көрпе оглума “гит-де Эпендиниң шәгирди бол, ол пулсыз көсенмесин” дийип ибердим. Беглер, мен хезрети солтаның Арслан ханыңкыдадыгыны, Эпендиниңем тагтда отураныны оглумдан эшдип, геләй, менем бир Эпендә томаша гөркезәйин дийдим… Молла Эпенди хенегим гөдек болса багышлавери…

ЭПЕНДИ. Оглуның ады нәмедир?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Лакамыха Терса Хоҗа болмалыдыр!

ЭПЕНДИ. Охо-хо-хо! Халыпамдыр ол мениң! Охо-хо-хо, энтерпелегими айландыр ол мениң!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Хезрети солтаным, молла Эпендим таншаялың! Маңа Бурсалы алым Мухаммет хеким диерлер!

СОЛТАН. Абу Алы Хезрети Садык Мухаммет Бурсалымың?

ЭПЕНДИ. Охо-хо-хо! Сениң диванларыңы өвран-өвран окапдым мен!

Олар яңадан гара гадыр гөрүшйәрлер. Терса Хоҗа гелйәр.

ТЕРСА ХОҖА. Кыблам атам, нәтдиң, молла Эпендиниң Эпендилигини алып билдиңми?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Ёк, дөзмедим! Эпендиниң Эпендилигинден гайры зады ёк экен!

Аталы-огул гуҗаклашып гөрүшйәр.

БАЯТ БЕГ. Хов Эпенди шалык серпайларыны геймели экениң-дә! Бизиң йүзүмиз гызармаз ялы!

ЭПЕНДИ. Хей Эпенди шалык серпайыны геймезми? *(көйнегини, донуны галдырып йүпек парча серпайлары гөркезйәр)*

БАЯТ БЕГ. Ёкаркы гейим-геҗимлериңи чыкарып тәзе лыбаслары геймели экениң-дә!

ЭПЕНДИ *(өр-гөкден гелйәр)*. Вай, мен ша серпайларына гирсем мени ким танар? Ёк, ёк, мен ол лыбаслары гейсем молла-ха үч гүн көшкде отурдым дийип байлыгың тарапына гечипдир диерлер!

ТЕРСА ХОҖА. Педерим, бир айың ичинде Эпендә еди мүң динар газанып не ийдирип, не гейдирип билдим. Аялам шейле экен! Барыны иле пайлаярлар. Эпендини говы ийдирҗек, гейдирҗек болсаң, хич болманда, сервихисарлы пакыр-пукаралары бай этмели!

ЭПЕНДИ. Беглер, беглер, Бейик Бирибарың лыбасы гарып-гасарлыкдыр, иймити гам-гусса, хесрет–пыгандыр. Бирибарың табакдашы гарып-гасар, етим-есир, пакыр-пукарадыр… Маңа табакдашыңы башгала диймәң!

Чыра сөнйәр.

Сахнада Эпенди билен Хейҗан.

ЭПЕНДИ *(есер)*. Хейҗам, сен зырраҗым яланчы экениң! *(барлаяр)* Сачыңам агармандыр, дишиңем дөкүлмәндир, бойнуңдан бокур, аркаңдан хөкүрем чыкмандыр.

ХЕЙҖАН *(алланичикси)*. Вай, сен ене харам тулалар билен чөрңешдиңми?

ЭПЕНДИ. Дагы мен шәхерде моллачылык эдейинми? Пах-пах овадан перизат экен-ов! Хейҗам, ынанай, өзүң янымда болан болсаңам «Эпенди, шуны сыпдырма!” дийип ялбарардың!

ХЕЙҖАН. Тоба, тоба! Йөр, бежит оба гидели!

ЭПЕНДИ. Вей, инди мен Арслан ханың везири ахыры! Айыма-да йүз динар хак!

ХЕЙҖАН. Маңа сениң везирлигиңем, хакыңам деркар дәл! Йөр өе!

ЭПЕНДИ. Хейҗам, мен гайдып азгынлык этмен!

ХЕЙҖАН *(гыгыряр).* О нәдип азмарсың сен? Биринҗиден, сен молла! Икинҗиден, көне казы! Үчүнҗиден гарры атаңа чекипсиң!.. Везир дагы болсаң, багтымы ятырсың!

ЭПЕНДИ. Хейҗам, мен азмазлыгың ёлуны өврендим…

ХЕЙҖАН. О нәхили ёл?

ЭПЕНДИ. Мен азҗак-азҗак болубердигим, сен мени өерибер, өерибер…

ХЕЙҖАН *(алланичикси).* Мен сени өйәринми?!

ЭПЕНДИ. … өзүңе… өзүңе өерибер!

ХЕЙҖАН. Вай, сениң ата-бабаңа гурбан болайын!

ЭПЕНДИ. Хейҗам! Калбымың хейҗаны, җигеримиң җаны, дүнйәниң солтаны! Парасатлы Кейкувват солтан аятда аман чагы, Арслан ханың аклына айланан чагы, Эпендиниң везири-агзам чагы мен гарып-гасарлара, пакыр-пукаралара хоссарлык эдейин! Хейҗам, асманда Алланың, земинде топрагың, өйде сениң гуллугыңда дурмакдан улы багт ёкдур!

ХЕЙҖАН. Саңа дөнейин Хожам!

ЭПЕНДИ *(сахнаның өңүне гелйәр).* Аха-хав халайыклар, Җемшит ша ялы, Искендер шахлы ялы, Солтан Санҗар ялы йыгын дартып, басып алып дүнйәни тутан ёкдур! Карун ялы хазына-хазына алтын басып, сүри-сүри мал йыгнап дүнйәни тутан ёкдур! Дүнйә киминңки? Дүнйә Алланың берен гүнүни хош гечирип, дегшип-гүлүп-ойнап яшаяныңкы!!! Алланың беренине канагат эдип, яшайшың хөзүрини гөрүп алаяз болуп яшаң, шонда сиз би көне дүнйәниң солтанылыгыңыза гөз етирерсиңиз! Халайыклар, гүлүп-ойнап шады-хоррам болуп яшаң, сиз шонда би аҗайып дүнйәниң учмахдыгына, җеннетдигине акыл етирерсиңиз!

ХЕЙҖАН *(сырлы).* Йөр, икимизем гүлүп-ойнап яшалы, дүнйә хакыкатданам учмахмыка?

ЭПЕНДИ. Хейҗам, мунча боланына гөрә көшке-де бир томаша гөркезели!

ХЕЙҖАН. О ничик томаша?

ЭПЕНДИ. Солтандан башлап көшкүң әхли эмелдары өйле намазына дурдылар! Сен хелей шеррайлыгыңы эдип, мечҗидиң ичинде түвелейләп "Дат-бидат, көшкде Эпенди өзүни асыпдыр!" дийип оларың намазыны бозуп көшке алып гел, томашаның шонда гөрерсиң!

ХЕЙҖАН. Вай, бирден сен өзүңи асайсаң мен нәдерин-ейййй!

ЭПЕНДИ. Өзүми асып акмакмы мен?

ХЕЙҖАН *(есер йылгыряр).* Эгер мен Эпенди, хелейимем Хейҗан болҗак болса, өзүми асып сыпардым! *(Хейҗан җакҗак гүлүп гидйәр).*

Сахна түмлүк. Хейҗаның гыкылыгы, агысы яңланяр: "Вай, иллер-ей, маңлайы гара Эпенди өзүни асыпдыр-ей! Дады-бидат, етевериң-ей!.." Бир салымдан бизиң гахрыманларымыз ылгашып сахнаның өңүнден гечип гидйәр. Сахна ягтыляр. Эпенди өзүни аягындан баҗак асыпдыр. Адамлар гүлүшйәр.

АРСЛАН ХАН. Хов, молла ким шейдип өзүни баҗак асяр?

ТЕРСА ХОЖА. Бокурдагындан асылса гыжыгы тутар-да!

БАЯТ БЕГ. Жанымызда жан-а гоймадың Эпенди!

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Шуныңданам бир хенек бормы, молла?!

ХЕЙЖАН. Пахахай, мен саңа өзүңи асманам өвредип билмедим-ов!

Жахыллар оны кементден бошадяр.

ЭПЕНДИ *(аяк үстүнде)*. Ким өзүни асанмыш? Мен-ә йөне "Мен терс яшап йөрен болмайын? Я иллер терс яшап, пелек чархыны терсине айлап йөрен болмасын?" дийип дүнйә терс тарапындан середип гөрдүм!

СОЛТАН. Моллам, хенегиң билен улуг жемагатың намазыны боздуң.

ЭПЕНДИ. Намазыңызы бозсам бозандырын, йөне өзүңиз абат галансыңыз!

Элхенч гүрпүлди эшдилйәр, гык-бак, галагоп сеслер.

СЕС. Вайййй! Даш метжидиң гүммези хопды!

СЕС. Вайййй! Метжит йыкыландыр! Етевериң! Метжит йыкылды!

Хеммелер илки дашарык, метжиде тарап, соңам Эпендә сиңе сын эдип башлаяр.

ЭПЕНДИ *(гөге бакяр)*. Эй, Аллажан, сениң эдип йөрен ишлериңе акыл етирер ялы дәл-ов! Ери бир харам казының хем харам Аллак бегиң аманадыны алжак болуп алланәме метжидиңи йыкаймалымы сең?!

Сыддых бег ылгап гелйәр, хашлаяр.

СЫДДЫХ БЕГ. Етевериң, көмек эдевериң! Ыкрам казы Аллак бег мечжидиң гүммезиниң астында галды!

Хеммелер гудрата середен ялы Эпендә середйәр. Сахна түмлүк боляр. Диңе Эпендиниң хем өз нобатында геплейән адамың келлеси гөрүнйәр.

СОЛТАН. Велими сен, керем-кераматлы кишими сен, ким сен молла Эпенди?

БАЯТ БЕГ. Алыммы сен, айдыңмы сен, Алла тарапын акылдармы, ким сен молла Эпенди?

ЯЛАН ЭПЕНДИ. Шахырмы сен, равымы сен, халкың суханвер зыванымы сен?

АРСЛАН ХАН. Гудрат! Гудрат сен, молла Эпенди!

ХЕЙЖАН. Вели-де, керем-кераматлы-да, шахыр-равы-да, гудрат-да *(юваш, зала)* үстесине Хейжан хатының янёлдашы-да молла Эпенди!

Хейжан ялын ялы болуп ракса башлаяр, яшларың хеммеси танса чыкяр.

Перде.